TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI
ANABİLİM DALI

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MİLLİYETÇİLİK: MUĞLA, GAZİANTEP VE RİZE'DE BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

Mine OĞUZ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI
ANABİLİM DALI

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MİLLİYETÇİLİK: MUĞLA, GAZİANTEP VE RİZE'DE BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Elif Ekin AKŞİT VURAL

Mine OĞUZ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI
ANABİLİM DALI

MİNE OĞUZ

TOPLUMSAL CİNSİYET VE MİLLİYETÇİLİK: MUĞLA, GAZİANTEP VE RİZE'DE BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Elif Ekin AKŞİT VURAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmza**

Tez Sınavı Tarihi :

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığım ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../..../2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mine OĞUZ

İmzası

GİRİŞ **1**

I. MİLLİYETÇİLİK **24**

A.TARİHSEL BİR KAVRAM OLARAK MİLLİYETÇİLİK **24**

B.SOSYAL BİLİMLERDE BİR ÇALIŞMA SAHASI OLARAK MİLLİYETÇİLİK **28**

II. ETNİK KİMLİK ve TOPLUMSAL CİNSİYET **40**

III. GÖRÜŞMELERDE AYNILIĞI/FARKLILIĞI BELİRLEYENLER **62**

A. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ **63**

B. AİLE **65**

C. BEDENİN KONTROLÜ **68**

D. DEVLET/VATAN/VATANDAŞLIK BAĞI **72**

(GÖÇLE GELENLER/ANADİL/TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ) **72**

E. MİLİTARİZM **78**

F. "EZİLEN"İN EZMESİ **80**

SONUÇ **84**

ÖZET **89**

ABSTRACT **90**

KAYNAKÇA **91**

GİRİŞ

19. ve 20. yüzyıllar, milliyetçilik ve ulus-devletler etrafında kurulan uluslararası bir sistemdir. Milliyetçilik son yüzyılın düzenini belirlemede büyük etkiye sahip olmasına rağmen (Altınay, 2011), özellikle seksenlerden bu yana toplum bilimlerinde büyük ilgi görmeye başlamıştır. Bir yandan çeşitli savaşlarda milliyetçiliğin gündeme gelmesi, diğer yanda küreselleşme ile birlikte ulus-devletin bazı egemenlik güçlerinden vazgeçmek durumunda kalması bu olgunun gündeme gelmesinde önemli rol oynamıştır (Sirman, 2002). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen milliyetçilik yazını, milliyetçiliklere ve millî tarihe eleştirel gözle bakabilmenin mümkün olduğunu kanıtlar niteliktedir. 1980'lerin başından bu yana gelişen milliyetçilik yazınında ise bazı ortak paydalar bulunmaktadır: Uluslar milliyetçilikleri değil, milliyetçilikler ulusları yaratmışlardır ve ulusların milliyetçilikler tarafından icat edilen gruplanmalar olduğu ve düşünüldüğü kadar eski olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda tarih, milliyetçilik yazınında ve ulus yaratma süreçlerinde önemli katkılar sunan/sunacak bir alandır ve ulusların oluşumunu ve milliyetçiliği anlamlandırabilmek için, milliyetçi düşüncenin tek elinden kurtarmak ve farklı sorular sormak gerekmektedir. Klasik tarih yazımını tamamen kenara atmak söz konusu olamazsa da, sözlü tarih gibi daha yeni sayılabilecek yöntemlere yönelmek ve daha önce klasik yazının dahil etmediği kişi ve olaylara yönelmek "faydalı" olabilecektir. Bundan dolayı milliyetçiliği sadece dar anlamda bir ideoloji olarak anlamlandırmak değil, sosyal, ekonomik ve kültürel oluşumların arka planı olarak da görmek gerekmektedir. Dünyayı algılayış biçimi olarak görüldüğünde,

bakışın siyasi arenadan kültürel alana kaydırılması gerekliliği de beraberinde gelecektir (Altınay, 2011: 17).

Bir yandan ulusun tarihselliği ve modernliğine vurgu yapan, diğer yandan da milliyetçilik yazınını ulusal tarihlerin bağlayıcılığından kurtaran, bunu yaparken de siyasal alandan ziyade ekonomik, kültürel ve sosyal alanlara ağırlık veren bu çalışmaların ortaya koyduğu "hayalî cemaatler" ya da "geleneğin inşası" gibi teoriler, ulusların yoktan varolduklarını da göstermemektedir. Farklı uluslaşma süreçleri ve farklı milliyetçilikler, kendi uluslarını hem diğer uluslar gibi hem de onlardan farklı şekilde kurgulamışlardır. Milliyetçilik anlatılarının bir yandan değişimi vurgularken, diğer yandan da ezelden beri değişmeyen uluslar kurgulaması, milliyetçiliğin temelinde yer alan çelişkilerdendir. Milliyetçilik yazını üzerinde çalışan pek çok teorisyenin, milliyetçiliğin barındırdığı çelişkiler ve gerilimlere bakarken göz ardı ettiği noktalardan birisi ise, milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet kurgularına dayandığı gerçeğidir (Altınay, 2011: 18). Yapısalcılık sonrası yaklaşımların önünü açtığı bir dönüşüm sürecinde, daha önce yan yana gelmesi bile düşünülemeyen olgular bir araya getirilmiş ve toplum bilimlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasında kurulan bağlantı da bunlarda biridir (Sirman, 2002). Son on beş yıl içerisinde milliyetçilik konusunun üzerine eğilen feminist literatür, toplumsal cinsiyetle milliyetçilik arasındaki ilişkinin tercihe bağlı bir araştırma konusu olarak düşünülmemesi gerektiğini ve cinsiyet rejimine ve kadınlığa ilişkin düzenlemelerin millî inşa süreçlerinin asli bir bileşeni olarak kabul edilmesi gerektiğini göstermiştir (Bora, 2013: 250).

Ulus-inşa süreçlerine bakıldığı zaman, farklı toplumsal grupların katılım düzeylerinin değerlendirme süreçlerinde yer almasına rağmen, toplumsal cinsiyet konusunun ve kadınlar ile erkeklerin ulusal projelere farklı eklemlenme biçimleri ve düzeyleri içerisinde olduklarının milliyetçilik yazınında ender olarak ele alındığı görülmektedir (Walby, 2011: 35). Yeni milliyetçilik teorilerinin sergiledikleri bu cinsiyet körü yaklaşım değerlendirilirken, daha önce ele alınmamış bazı ilişkilere de el atmak gerekmektedir (Altınay, 2011: 20). Bu ilişkilerden biri olan toplumsal cinsiyet ile vatandaşlık, etnisite, ulus ve ırk arasındaki ilişkiye bakarken ise beş ana yaklaşımın varlığından söz etmek mümkündür: (Walby, 2011: 35). Bunlardan İlki, toplumsal cinsiyetin varlığını kabul eden ancak etnik/ulusal/ırksal ilişkilerin doğasını etkilemeyeceğini savunan görüştür. İkincisi, vatandaşlığın, etnik/ulusal/ırkın toplumsal cinsiyet ilişkilerinin doğasını pek de etkilemediğini iddia eden benzer bir görüştür. Bu iddianın temelinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin her toplumda ve tarihin her döneminde benzer özelliklere sahip olduğu ve kadınların tüm farklılıklarına rağmen benzer şekillerde ezildiği düşüncesi vardır. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin birlikte ve eklemlenerek ele alınması gerektiğini iddia eden, ırkçılığın kadınların katlanmak zorunda kaldıkları ekstradan bir baskı katmanı olduğunu ve bunun da kadınlar arasında farklılıklar/eşitsizlikler ürettiğini öne süren yaklaşımdır. Dördüncü yaklaşıma göre, etnik/ulusal/ırksal farklılıkların anlamı, beyaz kadınların ezilmelerinde merkezî bir rol oynayan yapıların diğer etnik gruptan kadınlar açısından merkezi bir rol oynamamasıdır. Beşinci ve son yaklaşım ise, toplumsal cinsiyet ile etnik/ulusal/ırksal ilişkilerin birbirlerini etkilediğini iddia etmektedir (Walby, 2011: 36 – 37).

Milliyetçilik yazınında tarihsel olarak ulus ve devlet arasında bir bağ olarak görülen vatandaşlık kavramına olan ilgi ise son yıllarda yeniden canlanmış durumdadır. Farklı demokrasi biçimlerinin hangi toplumsal koşullar altında oluştuğunu incelemek için kullanılmaya başlanan bu kavramın ulusla olan bağı ve ulusal projeye eklemlenme derecelerini incelemedeki kolaylaştırıcı etkisi ona olan ilgiyi artırmıştır (Walby, 2011: 36). Ulus-inşa süreçlerinin vatandaşlık tanımlarını oluştururken referans aldıkları nokta üzerinden bu alana eğilmek gerekirse, milliyetçiliğin tipik olarak erkekleştirilmiş hafıza, aşağılanma ve umuttan doğduğu görülebilir. Kadınlar milliyetçi hareketlerde ve vatandaşlık çalışmalarında küçük ve çoğunlukla da sembolik birer role indirgenmiş durumdadırlar: Ya ulusun ele geçirilip aşağılanacak savaş ganimetleri ya da ulusun korunup yüceltilecek ikonlarıdırlar. Her durumda gerçek aktörler özgürlük, namus ve şerefleri koruyan erkekler olarak görülmektedir (Nagel, 2011: 68).

Milliyetçiliğin dili, grup kimliğinin bir simgesi olarak kadınlara özel bir yer ayırır ve millet olmak cinsiyet, soy ve ırk gibi seçilemeyen oluşumlarla eşitlenir. Kadınların milliyetçi politikalar içerisindeki payları ise öne sürülenlerden çok daha karmaşıktır. Bir taraftan anne, eğitimci, hatta savaşçılar olarak toplum hayatına daha fazla katmanın yolları aranmaktayken; öte yandan, kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırları belirlenir. Kadınların özel alanla eşleştirilmesi ise, ulusun fedakâr bir anne/eş ile bir tutulmasını desteklemektedir (Kandiyoti, 2013: 169-172).

Milliyetçi söylemlerin büyük çoğunluğu vatanı erkek kardeşlerden kurulu ve erkeklerin birliğine dayanan bir ulus kimliği üzerinden kurmakta ve vatan bir kadın bedeni olarak temsil edilmektedir (Najmabadi, 2011: 129). Toplumların oluşumunda ve kendilerini yeniden üretimlerinde etkin bir ideoloji olan milliyetçilikte ailenin hem bir kurum hem de metafor olarak çok yönlü kullanımı "ulusal birlik" ögesini sağlamlaştırmak adına atılmış bir adımdır. Ailenin bir kurum olarak değeri, nüfusun fizyolojik üretimini sağlamasından gelmektedir ve devlet için "normal" bir yaşantının simgesi halindedir (Şerifsoy, 2011: 170). "Modern" ulusların çoğunlukla aile metaforu ile tahayyül edilmesi ise, milliyetçilik ruhunun yaratılmasında erkek bağlarının merkeziliğine ve kadınların toplumsal sözleşmeden dışlanmasına işaret etmektedir (Najmabadi, 2011: 129). Özellikle Türkiye gibi modernizasyonun tepeden indiği ülkelerde, insanların ulus çatısı altında toplanabilmesinin meşru zeminini sağlamak devlete düşmektedir ve aile de bu anlamda vatandaşlar arasındaki sembolik akrabalığı temsil etmek için kullanılmaktadır (Şerifsoy, 2011: 170 – 171).

Kadınların ve kadın cinselliğinin denetiminin ulusal ve etnik süreçlerin merkezinde yer aldığı iddiasını ortaya atan yazarlar, kadınların etnik ve ulusal gruplar arasındaki farkların yeniden üretiminde önemli bir rol oynadıklarını, dahası kültürel ve ulusal farklılıkların belirleyicileri ve taşıyıcıları olduğunu öne sürerler. "Ulusun anneleri" olma görevi verilen kadınlar için ulusun talepleri akrabalar arasındaki temel sadakat bağları kadar zorlayıcı olabilmekte; üstelik bu, devlet ve aygıtları tarafından yapılmaktadır (Kandiyoti, 2013: 162-163). Milliyetçi ideolojilerin, milleti aile ve akrabalık ilişkilerinin devamı gibi düşünen yanı, kadının toplumdaki konumunu ve

işlevini anne, bacı, eş olarak sembolize etmekte ve ailenin kurulması ve bunun içerisinde kadının konumunun belirlenmesi, milliyetçi ideolojilerin tüm toplumsal yaşama nüfuz etmesini sağlamaktadır. Ulus-devlet inşası sürecinde milliyetçiliğin ve beraberinde muhafazakârlığın kadına yüklediği misyonun temelinde, geleneğin taşıyıcısı olma fikri yer alır. Milletin hem biyolojik hem de kültürel yeniden üretimi ile görevlendirilen kadın, geleneği yeni kuşaklara nakledecektir.

Milliyetçi ideolojiler kadına güçlü bir sembolik işlev yüklemektedirler. Milliyetçiliğin kadını sembolleştirmesinin en bariz örneklerinden biri, vatanın sevgili ve ana olarak temsil edilmesidir. Vatan, sahip çıkılması ve iffeti korunması gereken bir kadın olarak tasvir edilir. Kadının namusu millî haysiyetin simgesidir ve bu haysiyetin zedelenmesiyle erkekliğin kaybına ilişkin imalar bir arada yürütülmektedir. Kadını, ana-bacı-eş işlevine odaklandıran millî Sembolizm, bu anlamın dışına çıkıldığı takdirde kadının kriminalize edileceğini her an belli eder (Bora, 2013: 250). Annenin bedenine "sahip çıkma" zorunluluğu ve dokunulmazlığı, vatan toprağına ilintilendirilmiştir. Kadın bedeni ve vatan toprağı için ortak kullanılan tanımlamalar birisi "namus"tur ve tecavüz bu anlamda hem kadının uğradığı cinsel bir saldırı hem de ülke topraklarına yönelik saldırı anlamını taşımaktadır (Najmabadi, 2011: 154). Erkeklerin ailenin ve ulusun koruyucuları, kadınların da ailenin ve ulusun "namus"u oldukları inancından hareket eden milliyetçi fikirler, kadınların cinselliğine özel bir önem yüklemektedirler. Kadınların "utancı" ailenin, ulusun ve dolayısıyla erkeğin "utancı" olarak kabul edilmektedir (Nagel, 2011: 84 – 89). Milliyetçilik ile toplumsal cinsiyetin karşılıklı ilişkiye

girdikleri alanlardan birisi de tam olarak burada karşımıza çıkmaktadır; militarizasyon. Milliyetçiliğin cinselliğe gösterdiği bu "ilgi" hem kadınların hem de ülkenin savunulması gerekliliği düşüncesini doğurmuştur. Militarist düşünce biçiminin tüm toplumu etkilemeye başlaması ve her sorunun silah zoru olmaksızın çözülemeyeceğinin düşünülmeye başlanması olarak tanımlanabilecek olan militarizasyon, şiddetin günlük hayatın bir parçası olmasına neden olur. Askerî değerler, ulus-devlet ve toplumsal cinsiyet arasında karmaşık bir ilişkiye de neden olur (Saigol, 2011: 230 – 231). Savaş, ölüm, zafer ve yenilgi imgelerinin hem kamusal hem de özel alanlarda son derece yaygın hale getirilmesi ve bunların "erkeklik"le tanımlanması; bölgesel, ulusal ve uluslararası çatışmaların ulusu imgelemeye başlayan kadın bedenleri üzerinden devam ettirilmesine zemin hazırlamaktadır. Kadın bedenleri bundan sonra şiddetin ve savaşın yürütüleceği alanlar haline getirilmekte ve militarizasyon da bu noktadan ilerletilmektedir (Saigol, 2011: 249).

Gerek milliyetçiliğin tarihsel gelişimini, gerekse toplumsal cinsiyetle kurduğu ilişkiyi anlamlandırmak için incelenmesi gereken alanlardan birisi militarizmdir. Türkiye'de resmî ideolojinin ve popüler yansımalarının önemli bir belirleyicisi olan milliyetçiliğin ilk ortaya çıktığı andan günümüze gelen süreye kadar farklı dozlarda militarist unsurlar barındırdığı, dönem koşulları itibariyle şiddeti yücelten militarist bir jargon üzerinden hem siyasi projeler hem de günlük hayatı şekillendiren bir yaklaşım geliştiğini söylemek ise yanlış olmayacaktır. Türkiye'de rejim değişikliğini takiben, askerî kurum ve mensupları hem resmî hem de gayriresmî milliyetçilikleri

doğrudan etkileyen ve biçimlendiren unsurlar arasında yer almıştır. Orduya atfedilen kurtarıcı ve modernleştirici rollere en başından beri yeni rejimin "bekçisi" vasfının eklenmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (Öztan, 2013)

Türk milliyetçiliğinin ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren orduya kurtarıcı/kurucu rolleri atfedilmiştir ve uluslaşma sürecinin ideologları askerî başarıların ulus-devlet yaratma döneminin başlangıcında bulunmayan siyasi ve iktisadi birliği tesis edeceği ve modernleşme projeleri içinse ilerici bir güç olacağını savunmuşlardır. "Doğal olarak" çağdaş ve milliyetçi fikirlere sahip olduğu düşünülen bu ordunun, ordu-millet mitini içeren militarist bir zihniyetin yansıması olduğunu söylemek güç değildir. Zira özellikle 1930'larla birlikte, etnisist karakterli bir milliyetçiliğin hem tarih yazımlarına hem de popüler kültüre aktarılmaya başlandığını ve ordu-millet mitinin askerileşmeyi ve savaşı Türklük tekelinden ilerlettiğini görmeye başlıyoruz. Millet ve ordu arasında kurulan bu ilişkiye göre, ordunun sadece üniformalıların askerî faaliyetlerine dayanan bir kurum olduğu söylemek zordur. Erken cumhuriyet dönemi söylemlerinde temelini bulan ve sonrasında da devam eden anlayışa göre, askeriyenin tüm ulusu ve onun çıkarlarını temsil ettiği vurgulanmış; tıpkı millet gibi ordu da içerisinde farklılıklar barındırmayan monoblok yapılar olarak tanımlanmıştır (Öztan, 2013: 83 – 88).

Milliyetçiliğin ordu-millet söylemi, kolektif kültürün özellikleriyle de birleşerek, "askerlik vazifesini" erkekler için adeta doğallaştırmak suretiyle normalleştirmektir

(Öztan, 2013: 88). “İdeal” erkeklik ve kadınlık tanımlamalarından çocuk yetiştirilmesine kadar geniş bir yelpazede kendisini bulan militarist eğilimler, zamanla makbul yurttaşlık tanımını ve toplumca denetlenen değerler sistemini kurmuştur. Vatandaşlık haklarının, ödevlerinin tespiti ve sosyal yaşamda yer edinme, güç ve itibar sahibi olma konuları hakim söylemde genel olarak savaş, kahramanlık, intikam ve itaat temaları üzerinden ilerletilmekte ve “millî menfaatler” çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de ve Cumhuriyet Dönemi'nde de milliyetçilik ile militarizm arasındaki ilişkinin hem yeni rejimin siyasal alandaki formel politikalarında hem de kültürel alanda kendisine yer bulmuştur. Hem gündelik hayattaki hegomonik erkeklikte hem de resmî tanımlamalarda kendisine yer bulan bu düşüncenin temellendirilmesi için askerî başarılar, şehitlik/gazilik anıları, mistik hale getirilmiş askerlik anıları kullanılmıştır. Böylelikle genellikle savaşçı özelliklere sahip Türkler daima iyi, “düşman”la işbirliği halinde olan Türkler ve Türk olmayanlar mutlak kötü olarak tanımlanmıştır (Öztan, 2013: 82).

Milliyetçi hareketler içerisinde kayda geçen ya da dikkate alınanların daha çok erkekler oldukları son yıllarda feminizmin katkıları sayesinde fark edilmeye başlanmıştır. Kadın deneyimlerini dikkate alan feminist araştırmacılar, ulusal cemaatlerin oluşturulduğu dönemlerde bu cemaati kimin deneyimlerinin tanımlayacağı konusunda kadınlar ve erkeklerin mücadele ettiklerini gözler önüne sermişlerdir. Bu mücadelelerin büyük kısmı kimsenin zabıt tutmadığı ortamlarda gerçekleştiğinden dolayı, milliyetçi hareketlerin ve ulus inşasının kadınların konumlarını nasıl belirlediğini belirleyebilmek için sözlü tarihe ihtiyaç vardır.

Üstelik bu sayede sadece milliyetçi hareketlere entegre olmuş kadınların değil, aynı zamanda dahil olmayan ya da bir dönem dahil olmuş ama sonradan geri çekilen kadınların da tarihlerine de ulaşmak mümkündür. Milliyetçi tahayyüllerin "hayat bulduğu" alanlardan birisinin ev olduğu ön kabulüyle hareket edecek olursak, milliyetçiliğin gelişimi ve toplumsal cinsiyetle olan bağını anlamak için sadece siyaset meydanlarına ya da meclis kürsülerine bakmanın yeterli olmayacağı (Enloe, 2011: 207 – 209), bununla beraber farklı kadın(lık) deneyimlerinin de daha önce yeteri kadar önem verilmemiş alanlar olarak bu araştırmaya dahil edilmesi gerektiği görülecektir .

Feminizmin öncül düşüncelerinden birisi, tüm kadınların sadece kadın olmalarından dolayı benzer baskı ve deneyimleri paylaştıklarıdır. Toplumsal cinsiyet ile ulus arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tarihin her döneminde ve toplumunda ortak özelliklere sahip olduğunu ve kadınların etnik, ırksal ve ulusal farklılıklarına rağmen benzer şekillerde ezildiğini iddia etmiştir. Ancak sonraları birçok feminist sosyal bilimcinin de dikkati çektiği üzere; bu deneyimler farklı kadın(lık)lar için farklı anlamlar ve deneyimler barındırmaktadır. Kadınların ortak bir baskı deneyimini paylaştığını söylemek, herkesin aynı deneyimleri yaşadığı anlamına gelmemektedir ve farklı kadın(lık)ların dünyanın farklı yerlerinde mücadele ettikleri ya da anlamlandırmaya çalıştığı toplumsal bağların farklılaştığını görmemizi engellememelidir (Mengüloğul, 2006: 1). Kadınların etnik, ulusal ya da sınıfsal farklılıklarına bakmaksızın kadın olma potası altında ortak deneyimler yaşadıkları düşüncesi, evrensel anlamda bir "kız kardeşlik"

düşüncesini de beraberinde getirmiştir. 1980'lere kadar bu anlayışın savunulmasının ardından, var olan bu "kız kardeşlik" düşüncesinin sadece batılı, beyaz ve orta sınıf kadınların deneyimlerini aktardığı ve diğer kadın deneyimlerini görünmez kıldığı iddia edilmiştir. Siyah, lezbiyen, işçi sınıfından ve Üçüncü Dünyalı kadınlar batılı, beyaz, orta sınıf kadınlardan farklı olan deneyimlerini aktarmak için kendilerine özgü direnme stratejileri geliştirmiş ve eşitlikçi olmayan bu tavra karşı ısrarlı bir direnç göstermişlerdir. Bu tutum farklı kadın(lık) deneyimlerini anlamlandırma ve açıklamada önemli bir basamağı oluşturmuştur (Mengüloğul, 2006: 2-3).

Türkiye'deki farklı kadın(lık) deneyimlerinden birisi de Kürt kadın deneyimidir. Kürt kadınlarının çok boyutlu bir ezilme deneyimi yaşadığı ve bu ezilme/baskılama/dışlamanın başlıca kaynaklarının toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite olduğunu söylemek mümkündür. Kürt kadınının bu çok boyutlu ezilme deneyiminde özellikle iki ana bileşen ön plana çıkmaktadır: bunlardan ilki Kemalist milliyetçi ideoloji çerçevesinde ortaya konan "modernleşme" projesidir. Kemalist ideoloji 1920 ve '30'lardan bu yana Türkleştirme ve buna bağlı olarak etnik homojenleştirme ve uluslaştırma politikalarını ortaya koymaya başlamış ve Kürtleri zaman zaman yok saymış, zaman zamansa "öteki Türkler" olarak tanımlamıştır (Mengüloğul, 2006: 2 – 3). Bruinessen ise bu durumu şu şekilde tarif etmektedir; "Kemalizm'in Kürtler hakkındaki görüşü her zaman içsel çelişkilerle dolu olmuştur. Bir yandan resmî görüş onların Türk olduğunu iddia ederken, öte yandan Kürtlere Türk olmadıkları için hiçbir zaman güvenilmemiş ve onları asimile ederek Türk olmayan özelliklerini kaybettirmek için kasti girişimlerde bulunmuştur" (Bruinessen, 2002: 104). Kürt

kadınlarının çok boyutlu ezilme deneyimlerinin bir diğer bileşeni ise Kürt toplumu ve kültürüdür. Kürt toplumu güçlü ataerkil yapılanmalar içerisnde din, siyaset, tarikatlar, gelenek ve görenekler aracılığıyla kadını kuşatırken, Kürt milliyetçiliği de kadını milliyetçi projelerin sembolü olarak tanıtmış ve Kürt kültürünün taşıyıcısı olduğunu öne sürmüştür (Mengüloğul, 2006: 3).

Yeni kurulan cumhuriyetin temel kültür politikası, geleneksel-modern, köy-kent ikilikleri üzerinden ilerlemektedir. "Modern"liğin ancak geleneksel olanın terk edilmesi ile mümkün olacağı varsayılmış ve bu dönüşüm köy-kent ikiliği üzerinden somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Ulusun inşası sırasında benimsenen bu söylemin, cumhuriyet tarihi boyunca genel olarak merkezi otorite ile uyum içerisinde olmuş ve milliyetçi pratikleri benimseyen Lazların kimliklerini belirlemede önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu belirlenimde devletin güttüğü asimilasyon politikalarının yanı sıra, özellikle devletle kurulan ekonomik bağlantının etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çay tarımı ile devlete doğrudan bağ(ım)lı hale gelen, böylelikle geçimlik tarımla hayatlarını sürdüren küçük toprak köylülüğünden orta-sınflaşarak yarı köylü yarı kentli bir konumu geldiler. Çay tarımı ile ayrıcalıklı bir konuma geldiklerini düşünen Lazların devleti içselleştirerek pozitif bir anlam yüklemeye başladığını ve merkezi otoritenin bu şekilde tanımlanmasının ise asimilasyon politikalarının ulusa eklemlenmek için gerekli bir süreç olarak görülmesine neden olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Lazların özellikle göçle geldikleri büyük şehirler başta olmak üzere yaşadıkları her yerde, dillerini ve kültürel değerlerini özel alana/eve kapatmakta bir sakınca görmediklerine tanıklık ediyoruz. Kentin "modern"

olduğu varsayılan ve Türklükle doğrudan ilintili değerler üzerinden kurulan kamusal alanına "göze batmadan" kaynaşmayı tercih etmişlerdir (Taşkın, 2011: 1 – 2). Karadeniz ve kadın kelimeleri yan yana geldiğinde ise, "bir yandan eli silahlı, erkek gibi, tuttuğunu koparan güçlü bir kadın, öte yandan sırtında yük, kucağında çocuk, kahvede pinekleyen kocasının yerine bütün gün çalışmak zorunda kalan ezilmiş bir kadın" resmi çıkmaktadır karşımıza (Kolivar, 2000). Aynı coğrafyada yaşayan Türk kadını ile Kürt ve Laz kadınların deneyimlerinin ise birbirinden farklı olması beklenilebilir. Savran "Türkiyeli kadınlar"ın ezilme pratiklerinin farklılığını şu şekilde belirtiyor: " 'Türkiyeli kadınlar' somutunu, geç kapitalistleşme, ulus-devletini geç kurma, Kemalizm, Akdeniz havzasının özgül tarihi, İslam gibi belirlenimlerin yoğunlaşmasından oluşan karmaşık bir bütün olarak gördüğümüzde bu kadınların kendi aralarındaki farklılıkları kavramamız da kolaylaşır.. Kökleri derinlere kazınmış ulusçu takıntıları olan ve bunları bilince çıkarmakta fazlasıyla zorlanan Türk kadınlarla ulusal kimliği baskı altında tutulmuş Kürt kadınların gerilimli birlikteliğine daha serinkanlı bir yaklaşım da ancak bu şekilde geliştirebiliriz" (Savran, 2004: 124).

Millî kimliğin inşa aşamasında, en çok kullanılan noktalarından birisi ortak geçmiştir. Dil ve din ortaklığını da kapsayan ortak geçmişin en çok kullandığı alanlardan biri ise tarihtir. Milleti yüceltmesi ve kahramanlaştırması gereken bu tarihin yazımı içinse, milliyetçi tarih yazımı devreye girmektedir. Geçmişe dair mit, anlatı ve semboller üreterek millet inşasında önemli bir rol oynayan milliyetçi tarih yazımı, milleti oluşturan üyelerin kolektif bir hafızaya sahip olmasını ve

milliyetçiliğin her gün yeniden üretilen bir olgu haline gelmesini sağlar. (Çağlayan, 2013: 55 – 56). İkinci Dalga Feminizm toplumsal kurumlarla birlikte bilgi alanını da erkek egemen olarak tanımlayıp (Yelsalı-Parmaksız, 2011: 564), kadın çalışmaları disiplininin ortaya çıkmasıyla çok boyutlu olarak incelenmeye başlanan alanlardan birisi olan tarihin (Çakır, 2011: 505) toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesince yeniden kurgulanabileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır (Yelsalı-Parmaksız, 2011: 564). Tarihin nesnellik iddiasına karşın, kadınların devam eden tarihsel görünmezliğine odaklanan kadın tarihçiler; bu durumun ataerkil düşünce sisteminin temel düsturlarından birisi olduğu iddiasıyla yola çıkmışlardır. Klasik bir miras tarafından biçimlendirilen tarih yazımının, kadın deneyimlerini küçümsediği ve kayda geçirmediği; bununla beraber sadece kamusal alana ve bu alanın özneleri olarak kabul edilen erkeklerin deneyimlerine odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Çakır, 2011: 505 - 508).

1970'li yıllarda ortaya çıkan İkinci Dalga Feminist Hareket, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi bir çıkar ve iktidar ilişkisi olarak tanımlamakta (Çakır, 2011: 505) ve kadınları özne olarak merkeze alma iddiasıyla kadın tarihi konusundaki karşı hegemonyacı iddiayı desteklemektedir (Yelsalı-Parmaksız, 2011: 563). Bu dönemden itibaren, tarihi yeniden, kadınlarla ve kadın bakış açısından yazmak feminist çalışmaların önem verdiği konulardan birisi olmuştur (Çağlayan, 2011: 22). Feminist tarih yazımı da bu bağlamda, tarihteki patriarkal ilişkileri açığa çıkarmak ve tarihi yeniden inşa etme amacıyla ortaya çıkmıştır. Feminist tarih, araştırma süreci için belli amaçları olan feminist yöntemi kullanmaktır. Bu amaçlardan bazıları

kadınları görünür kılmak, kadın erkek arasındaki iktidar ilişkilerini açığa çıkarmaktır. Sadece kadınların baskı altına alınışlarının tarihiyle değil, aynı zamanda direnişin de tarihiyle ilgilenen feminist tarih; tarih yazımındaki eril geleneği ve cinsiyetçiliği de deşifre etmektedir (Çakır, 2011: 506).

Toplumsal ve teknolojik değişimler tarih yazımı yaklaşımlarının kullandıkları kaynak ve metotları da etkilemiştir. İletişim teknolojilerindeki dönüşüm sonucunda, görsel-işitsel cihazlar ve günümüzde de internet önem kazanmıştır ve tarihsel belgeler sanal olarak ulaşılabilir konuma gelmiştir. Teknolojideki bu hızlı ve köklü değişim,tarihsel kaynakların farklı şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. On dokuzuncu yüzyılda geri plana atılan söz, yirminci yüzyılın ortasından itibaren önem kazanmaya başlamış ve bu gelişmeler sözlü tarihi doğurmuştur (Işık, 2009: 66). Sözlü tarih,1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve yazılı belgelere ek olarak, bireylerin belleğe dayalı anlatılarına dayanan ve "sıradan" insanları ve onların günlük yaşantılarını tarihin araştırma alanına dahil etmeyi amaçlayan disiplinler arası bir araştırma yöntemidir (Eraslan, 2006 :2). Sözlü tarih, bellek, anlatı ve birey üzerine kurulu bir tarih biçimidir (Işık, 2009), bundan dolayı da amaçlarından birinin bireylerin yaşam öykülerini ses ve/veya görüntü yoluyla kaydederek bir arşiv oluşturmak olduğu söylenebilir. Ortaya çıkmasındaki temel saik ise, resmî kimlik ve tarih politikalarında kendilerine doğrudan yer bulamayan, "ötekiler"in tarihlerini ortaya koymaktır (Eraslan, 2006 :2). Tarihte tartışmalara yer açmış ya da göz ardı edilmiş olayların incelenmesinde önemli bir yere sahip olan sözlü tarihin, belgelere dayalı tarihle arasındaki en önemli farklardan biri görüşmelerinin bu tarihi olayların

yaşandığı dönemde değil de, daha sonra belleğe bağlı referansla yapılmasıdır. Tarih yazımlarının tamamı günümüzden geçmişe doğru yazılıyor olsa da, buradaki öznellik sözlü tarihte daha belirgin durumdadır. Yaşanılan olayların dünden bugüne bireylerin zihninde yeniden yaratıldığı iddiası ise, sözlü tarihin en çok eleştiren yanlarından birini oluşturmaktadır (Işık, 2009).

Kadınlara ait yazılı otobiyografik ve biyografik nitelikli kaynaklar ile sözlü tarih anlatıları şeklinde ifadesini bulan kadın belleği, son otuz yıl içerisinde hem tarih disiplinini hem de sosyal bilimleri dönüştürmüştür. Kadınların tarihe ve toplumsal analize dahil edilmeleri ihtiyacı, kadınların erkek merkezci bilgi yapıları tarafından ihmal edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu durum tarihsel analizi, tarihin gizli kalmış kişi/gruplarına doğru genişletmiş ve kadın yaşantılarını sözlü tarihin popüler araştırma alanlarından birisi haline getirmiştir (Yelsalı-Parmaksız, 2011: 563). Türkiye gibi geçmişin hiç de "geçmiş" olmadığı ülkelerde, geçmişin nasıl algılandığı ve kurgulandığı ise araştırılması gereken bir alandır. Bireylerin anılarının aktif bir dinleyici tarafından kaydedildiği sözlü tarihin en önemli özelliklerinden biri, kaynağının konuşma dili olmasıdır. Sözlü tarih şimdiki zamanda yapılan bir kurgu olarak değerlendirilebilir, bundan dolayı da geçmiş deneyimlerle birebir örtüşmeme durumu söz konusu olabilir. Otobiyografiden farklı olarak sözlü tarihiçiyle anlatıcı arasındaki ilişki ve diyaloglara dayanmaktadır (Neyzi ve Darıcı, 2013: 11). Sözlü tarih geleneksel olarak yakın geçmişe dair tanıklıklara ve yaşlı kuşağa odaklanmaktadır. Bugün Türkiye'nin yaşadığı sorun ve çatışmaların ardında geç Osmanlı döneminden günümüze kadar çözüme kavuşturulamayan olayların yattığı ve

bu tarihe dair geleneksel anlatıların yapı bozuma uğratılarak yeniden tartışmaya açılması gerektiği savunulan görüşlerden biridir. Yakın tarihin değerlendirilmesi için belgeler kadar tarihe tanıklık eden bireylerin anlatıları da önemli bir yer tutmaktadır (Neyzi ve Darıcı, 2013: 12).

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyetle olan ve görece ihmal edilen ilişkisini/etkileşimini yansıtabilmek açısından, Türkiye'de ulus-devlet kurma aşamasında temel alınan Türk kimliğinin "dışında kalan" kadınlarla görüşme yapmak ve milliyetçiliğin gündelik yaşantılarındaki etkilerini aktarabilmek bu tezin temel amacıdır. Bu bağlamda, Kürt ve Laz kadın deneyimini ve bu deneyimlerin kesiştiği/ayrıldığı noktaları ortaya koyma ve analiz etme amacıyla; beş Kürt kadını, beş Laz kadını ve onların deneyimlerine "uzaktan bakmayı" yansıtabilme amacıyla da beş Türk kadını ile görüşülmüştür. Kadınların milliyetçilikle olan deneyimleri hakkında halen pek fazla şey bilinmediği düşünüldüğü için, milliyetçiliğin sözlü tarihle anlamlandırılmaya çalışıldığı bu çalışmada erkek(lik)ler doğrudan konuya dahil edilmemiştir.

Türk, Kürt ve Laz kadınların kendi yaşantılarını milliyetçilik ekseninde nasıl anlamlandırdığını ortaya çıkarmayı hedefleyen bu tezde, yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmış ve deneyimlerini aktarmaları sağlanmıştır. Bir sözlü tarih çalışmasının güven ortamına dayanması gerektiği düşüncesinden yola çıkarak, ihtiyaç duyulan ilişkileri kurabilmek adına kişisel yakınlıklardan faydalanılmıştır. Muğla, Rize ve Gaziantep illerinde önceden

kurulmuş birebir ilişkiler vasıtasıyla görüşmelerin gerçekleştirildiği kadınlara ulaşılmıştır. Görüşülecek kadınların belirlenmesinde, deneyimlerin benzerliklerini/farklılıklarını yansıtabileceği umulan kriterler üzerinden ilerlenmiş ve farklı toplumsal ortamlarda bulunan kadınlarla görüşülmeye özen gösterilmiştir. Görüşmecilerin ailelerinin tamamı Muğla, Rize ve Gaziantep'te yaşamaya devam ediyor ve hiçbiri göç etmemiş, bundan dolayı şehirle ya da kökleriyle bağlarının hiçbir zaman kopmadığını söylemek mümkün. Görüşmeciler içerisinde üniversite okumak ya da tayin gibi nedenlerden dolayı şehir değiştirmiş olanlar mevcut ancak şu an onlar da görüşmelerin gerçekleştirildiği şehirlerde yaşamaya devam etmekteler. Her üç şehirde de farklı eğitim seviyelerinde ve mesleklerde kadınlarla görüşülmüş olmakla birlikte, bu bilgiler görüşmelerde aktarılan doğrudan bir deneyim içerisinde yer almaktadır. Tezin asıl amacı milliyetçiliğin etnik kimlik ve toplumsal cinsiyetle olan ilişkilere dair söz söyleyebilmektir, sınıf mevhumu doğrudan ele alınmasa da farklı toplumsal alanları yansıtması amacıyla kullanılmıştır. Farklı deneyimleri yansıtması umuduyla farklı yaş skalasında kadınlara ulaşılmaya çalışılmıştır ve en küçüğü 17, en büyüğü ise 80 yaşında olan on beş kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir. Her ilde beşer kadınla görüşülmüş ve bu kadınlar içerisinde bir denge sağlamaya çalışarak hem evli hem eşini kaybetmiş hem de bekâr kadınlarla görüşülmüştür; bununla beraber Türk kadınlar Türklerle, Kürt kadınlar Kürtlerle, Laz kadınlar Lazlarla evlilik yapmış durumdadır. Görüşmelerin büyük kısmı görüşmecilere ait evlerde, genel olarak teke tek gerçekleştirilmiştir ve ortalama olarak bir saat süren bu görüşmeler tek oturumda tamamlanmış ve bazıları görüşmecilerin isteği doğrultusunda kayıt altına alınmamıştır. Buna ek olarak, etik kaygılar ve görüşmecilerin de ortak görüşüyle birlikte, gerçek isimlerinin saklanması

kararı alınmıştır. Önceden hazırlanmış bir soru listesi kullanmamakla beraber, araştırmanın konusunu aktardıktan sonra, kişinin kendi anlatısını aktarabileceği doğal bir sohbet ortamında görüşmeler gerçekleştirilmiştir ve "hayat hikayeleri" ile "örnek deneyimler" konuşulmuştur genel olarak. Görüşmecilerin anlatılarının ve duygularının nasıl tezahür ettiğini anlamlandırabilmek adına; devlet, ulus algısı, vatandaşlık-askerlik kurumları, merkezî bir tanım olarak "Türk olmak" ekseninde, Kürt ve Laz olmanın nasıl tanımlandığı/konumlandırıldığı, ötekilik-kardeşlik algılamaları ve kurguları, kültürel kodlar; örf-adet-geleneklerle bağ, ev hayatı; ev işleri, eşler arası ve ebeveyn-çocuk ilişkileri, kadın-erkek ilişkileri, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve beden konuları etrafında bir konuşma şeması çizilmilştir (Kentel vd., 2009: 16). Söz konusu alanların milliyetçilikle ilgili her alanı kapsadığı varsayılmamakla birlikte, bunlar daha çok yol göstermesi ve anlatımı kolaylaştırıcı etkisi olması beklenen alanlar olarak kullanılmıştır. Esas olarak görüşme yapılan kişilerin bu konular ya da kendi belirledikleri eksenler etrafında "sıradan" hayatlarını kelimelere dökme tarzı deşifre edilmeye çalışılmıştır.

Milliyetçilik yazını tarafından görmezden gelinen toplumsal cinsiyet ile etnik/ulusal/ırksal ilişkilerin nasıl kurulduğunu/devam ettirildiğini ve asıl olarak kadınların bu yöndeki deneyimlerini Türkiye örneği üzerinden anlamlandırmaya çalışacak olan bu tez için küçük bir grupla çalışılmış ve Muğla'da görüşülen Türk kadınlar, Rize'de görüşülen Laz kadınlar ve Gaziantep'te görüşülen Kürt kadınlar; bu kimlikleri tamamıyla yansıtan birer örneklem iddiası taşımamaktadır. Bununla beraber kadınların milliyetçi projelerin ve millî kimliklerin hem belirleneni hem

belirleyip yansıtanı olduğu düşüncesi ve milliyetçiliğin sadece siyasi arenada kendisine yer bulan değil hayatın her alanına dokunan ve nüfuz eden bir ideoloji olduğu ön kabulüyle hareket edilmiştir.

Giriş bölümünden sonra, "Milliyetçilik" ana başlığını taşıyan bölümde milliyetçiliğin tarihsel gelişimi detaylandırılmaktadır. Milliyetçiliğin ilk olarak ortaya çıktığı tarihten başlayan bu bölümde, milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi aktarılmaya çalışılmaktadır. Tarihsel sürecin ardından, ikinci bir alt başlık olarak, milliyetçiliğin sosyal bilimlerde bir saha haline gelişi aktarılmaktadır ve milliyetçiliği ideolojik olarak güçlendirdiği düşünülen devlet, vatan ve vatandaş(lık) terimleri açıklanmaktadır.

"Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet" başlığını taşıyan ikinci bölüm, iki alt başlık altında incelenmiştir : Etnisite ve ulus oluşum süreçlerinde etnik kimlik. Sosyal bilimler için de yeni bir kavram sayılabilecek etnisitenin nasıl tanımlanabileceği ile başlayan bu bölüm, ulus oluşum süreci içerisinde etnik kimliğin konumun açıklanması ile devam etmektedir. Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyetle olan ilişkisini etnik kimlikler üzerinden anlamlandırabilmek için, "millet"in tanımı ile aralarındaki farklılıklar ve merkezi otorite için anlamı aktarılmaktadır.

Üçüncü bölüm "Ulusların Oluşum Sürecinde Toplumsal Cinsiyet" başlığını taşımakta ve milliyetçi yazına toplumsal cinsiyetin dahil edilmesini, kadınların ulus inşa süreçleri içerisindeki yerleri anlatılmaktadır. Kadınların ulus oluşum süreçlerine hangi yollar ve "görevler" vasıtasıyla katıldığının açıklanmaya çalışıldığı bu bölümde, ailenin, "namus" kavramının ve bunlarla bağlantılı olarak militarizasyonun milliyetçilik tarafından ne şekilde "kullanıldığı" açıklanmaya çalışılmaktadır.

Son bölümde ise, toplumsal cinsiyetin milliyetçilikle olan ilişkisinde farklı etnik kimlikteki kadınlar için aynılığın ya da farklılığın hangi alanlarda kurulduğu, akademik olarak daha önceki bölümlerde açıklanan noktaların gündelik hayattaki tezahürü on beş kadınla yapılan görüşmeler vasıtasıyla somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

I. MİLLİYETÇİLİK

A. TARİHSEL BİR KAVRAM OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Son iki yüzyılda dünyanın pek çok yerinde tarihi şekillendiren inançların en başarılılarından birisi sayılan milliyetçilik (Heywood, 2007), gerek uluslararası sistemde gerek devlet politikalarında yaygın bir söylem olarak önemini korumaya devam etmektedir. 18. yüzyılın sonlarında politik ve toplumsal bir nitelik kazanan ve "modern" bir kavram haline gelen milliyeçilik, ilk olarak ekonomik ve toplumsal gelişimini tamamlamış Batı Avrupa toplumlarında yurttaşlık, yurtseverlik ve ulus devlet ile bağlantılı olarak tanımlanmaya başlamış; dünyada yaşanan gelişmeler ışığında etnisite, etnik kültür, azınlıklar, etnik gruplar gibi kavramlarla bağlantılandırılmıştır (Çağlayan, 2013).

Milliyetçiliğin ilk olarak ne zaman ve nerede başladığına dair, milliyetçilik çalışmaları içerisinde farklı görüşler mevcuttur. Milliyetçiliğin ilk olarak Fransız Devrimi'nde ifade bulduğu ve köken olarak Avrupalı sayılabileceğini düşünenler çoğunlukta olmakla birlikte, egemenlik kullanan olarak millet fikrinin İngiltere'de, siyasal bir hareket olaraksa milliyetçiliğin kökenlerini Fransa'da aramanın doğru olduğu savı yaygınlık kazanmaktadır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 329-337).

Milliyetçilik bir kavram olarak, ilk kez Alman filozof Herder'in 1774 yılında kaleme aldığı bir metinde "millî deha"nın tanımlanması için kullanılmıştır. "Alman

Romantizmi" adını taşıyan o dönemin felsefi akımının, toplumları özel kılan ve birleştiren unsurun kültür olduğuna ve bu kültürlerin birbirinden farklı ve biricik olduğuna dair görüşü milliyetçi düşüncenin temellerini oluşturmuştur. 18. yüzyılla birlikte, "millî karakter" kavramının kabul görmeye başladığını ve 1789 Fransız Devrimi'yle birlikte "millet olma" tanımının yeniden yapılmaya başlandığını görmekteyiz (Çağlayan, 2013).

Fransız Devrimi öncesinde İspanyol, Fransız ya da Almanlar arasında millet olma fikrinin oluşmaya başladığı söylenebilirse de, bu millet tanımının milliyetçiliğin öne sürdüğü, her türlü bağlılığın üstünde ve ötesinde bir aidiyet fikrini ifade ettiğini belirtmek güçtür (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 329-337). Devrimden önce ülkelerin hakimiyet alanları, prenslikler ya da krallıklar olarak anılmaktaydı. Bununla beraber ülke sakinleri siyasi kimliklerini, millî aidiyetler ya da vatanseverlik duyguları yerine, yöneticiye ya da hanedana bağlılıkla şekillenen "tebaa"lık ile ifade etmekteydi (Heywood, 2007). Devrimden itibarense, egemen devletin sınırları içerisindeki eşit yurttaşların milleti oluşturduğu fikri yaygınlık kazanmaya ve devletlerin yapısı temel olarak belirli bir toprak parçasıyla tanımlanmaya başladı. Bu tanıma göre; milletin ortak yanları etnik köken, dil gibi unsurlardan değil, özel çıkarlara karşı ortak çıkardan oluşmaktaydı. Bu dönemin düşünürleri, milleti "beraber yaşama arzusuna sahip grup" olarak tanımlarken; milliyetçiliği de "yurtseverlik" olarak görmekteydiler (Çağlayan, 2013).

Napolyon kontrolündeki milliyetçilik, demokrasi ile olan bazı bağlarını kaybederken militarizm ile olanı sağlamlaştırmıştır. Napolyon'un işgalleri milliyetçiliğin Avrupa'da yayılmasını hızlandırırken, bir yandan da eski kurumların ve feodalizmin etkilerinin temizlenmesine neden olmuştur ve İtalya ve Almanya örneklerinde, parçalanmış toprakların birleştirmesinin yanı sıra, milliyetçiliğin en çok ihtiyaç duyduğu kavramlardan birisi olan "öteki"nin de yaratılmasını sağlamıştır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 329-337).

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ortalarına kadar, milliyetçiliğin vatan, devlet ve yurttaşlık ile tanımlandığını söylenebilir. Bu düşünce, her milletin bir devleti olması gerektiği ve devletin sınırları içerisindeki her yurttaşın da bu milletin bir parçası olduğu inancına dayanmaktadır. Bu dönemde milliyetçiliğin, kendi kaderini tayin hakkı ve ulus devlet ile özdeşleştirilmesi ancak Avrupa'nın sınırları kesin olarak çizilmiş devletlerden oluşmuyor olması yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir; hangi toplumlar millet olma özelliği taşımaktadır sorusunu verilen ve uluslararası alanda kabul edilen iki cevap vardır; ilki millet olma ilkesinin pratikte belli bir büyüklüğe sahip topluluklara uygulanmasıdır. Diğeri ise, milletlerin inşasının kaçınılmaz bir biçimde genişleme süreci olarak görülmesidir. Bu kriterleri sağlayan toplulukların millet olarak tanımlanması için taşıması gereken üç özellik vardı: bunlardan ilki, milletin şu anki devletle olan tarihsel bağı, diğeri yazılı bir millî anadile sahip olan yerleşik bir kültürel elitin varlığıdır ve üçüncü ve sonuncusu ise, emperyal bir halk olmasını içeren bir fetih yeteneğidir (Çağlayan, 2013).

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, milliyetçilik artık halk kitleleri tarafından benimsenen ve sağ görüşler tarafından kullanılmaya başlanan bir kavram haline gelmiştir. Yurttaşlık, devlet, bir vatana sadakat duygusu üzerinden tanımlanan milliyetçilik, Alman Romantizmi'nin milliyetçi kültüre yaptığı eklemlenmeyle, ortak bir dil, din, ırk ve geçmişe sahip her halkın kendi kaderini tayin edebilmesi üzerinden de okunmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin bu bağlamda sağ politikalar tarafından benimsenmesinin, Dünya Savaşı sonrasında faşizm ve Nazizmin şovenist milliyetçiliğine temel oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Etnik özellikleri olan her milletin kendi kaderini tayin edebilmesi üzerinden ilerleyen fikirler, savaş sonrası yıkılan imparatorluklardan sonra irili ufaklı pek çok devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sayede milliyetçilik, etnik kültür ile anılmaya başlamış ve yurttaşlık, vatan, devlet kavramları ise etnik kültürlerin homojenleştirilmesi için kullanılmaya başlamıştır (Çağlayan, 2013).

B. SOSYAL BİLİMLERDE BİR ÇALIŞMA SAHASI OLARAK MİLLİYETÇİLİK

1907 yılında Alman bir yazar olan F. Meinecke tek başına milliyetçiliği konu edinen ilk çalışmayı yayınlamıştır. Milletin ne olduğunu tanımlamaya çalışan bu kitabın arka planında Almanya'nın ulus-devlet olma sancıları yer almaktadır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 310-314). Ancak milliyetçiliğin sosyal bilimciler tarafından incelenen bir kavram haline gelmesi, 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda olmuştur (Çağlayan, 2013 : 27) ve artık bir norm değil, araştırma konusu olarak görülmeye başlanmıştır. Milliyetçiliği, neden ve nasıl sorularının cevaplarını almadan, hikayeleştirerek anlatmak popüler bir yaklaşım olsa da; yine de milliyetçiliği sınıflandırma çabalarının ilk kez bu dönemde ortaya çıkması önemli bir noktadır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 310-314).

Milliyetçiliğin kitlesel bir destek bulması ve büyük dönüşümlerin arka planında yer alması sonucu sosyal bilimcilerin konuyla ilgilenmeye başladıkları 1920'ler ve 1930'lardan sonra, 1940'lara gelindiği zaman ilk kuramcılar ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'nin getirdiği ilerici Batı milliyetçiliği ile giderek daha tutucu hale gelen reaksiyoner milliyetçilikler arasındaki ilk ayrımı yapan Hans Kohn'u takiben, birçok sosyal bilimci bu dönemde eserler vermeye başlamıştır (Çağlayan, 2013: 27). İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki çalışmalar bağımsızlaşan eski sömürgelerin uluslaşma sürecindeki sorunları ele alırken, milliyetçiliğin "modernleşme" sorunları yaşayan, az

gelişmiş ülkelerde ortaya çıktığına dair inanışlar kuvvetlenmiştir. Bu coğrafyalarda millet; kurulması, inşa edilmesi gereken bir birim olarak kabul edilirken, Batı'nın benzer koşullardan geçtiği değil, milliyetçilik olmaksızın milletin doğal bir gelişim içerisinde ortaya çıktığı savunulmuştur (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 310-314).

Milliyetçiliğe ilişkin geliştirilen kuramların zaman içerisinde kendi aralarında sınıflandırıldığını ve ilk ölçütün milliyetçiliğin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi kaynaktan beslendiği gibi konular olduğunu söylemek mümkündür. En önemli farklılaşma ise, milliyetçiliğin köklerinin hangi döneme ait olduğu tartışmasıdır. Bu soruna cevap oluşturan üç farklı kuram vardır : ilkçiler, modernistler ve etno-sembolistler. İlkçilere göre; geçmiş, geleceği belirlemektedir ve milletler ezelden beri var olmuştur. Modernistlere göre; geçmiş, şimdi tarafından kullanılır ve modernleşmeye bağlı süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan milletler, şimdiki varlıklarını meşru kılmak için geçmişe referans verirler. Etno-sembolcülere göreyse; geçmiş, şimdiyi sınırlamaktadır ve modern milletler geçmişte var olan etnik topluluklardan gelmiştir (Çağlayan, 2013: 27-28).

Modernist milliyetçilik kuramcıları milliyetçiliği, Avrupa'nın aydınlanma ve sanayileşme sürecinin içerisinde ortaya çıkan bir kavram olarak ele almakta ve kendi içlerinde de ayrılmaktadırlar: ekonomik ve toplumsal gelişmelere vurgu yapanlar (Gellner, Hobsbawm..), milliyetçiliğin politik misyonuna ve devletle olan ilişkisine vurgu yapanlar (Breuilly, Kedoire..) ve iletişimsel/ideolojik boyutuna vurgu yapanlar

(Anderson) (Çağlayan, 2013: 27-30). Modernistler genel olarak, milletin tarihsel olduğuna ve icat edildiğine, geçmişle bağlantısının kurgusa olduğuna inanırlar. Millet kurgusal yani icat edilmiş, milliyetçilik ise "modern" bir ideoloji olarak görülebilir (Çağlayan, 2013: 28-30).

Özcü yaklaşımların, milliyetçiliği yaratanın milletler olduğuna dair görüşleri Ernest Gellner'in 1983'te yayınlanan *Ulus ve Ulusçuluk* kitabıyla tersine çevrilmiştir: Milletleri yaratan milliyetçiliktir. Kültürel çokluğa dayanan geleneksel tarım toplumundan ziyade, homojenliğe ve bu homojenliğin siyasal alana yansımasına ihtiyaç duyan sanayi toplumuna özgüdür milliyetçilik. Sanayileşme ve modernleşme süreçleri içerisinde milliyetçiliğin rolünü nedir öyleyse? Gellner'a göre, anonim kitle toplumu yazılı bir kültürün topluma nüfuz etmesiyle yaratılır ve bu da ancak merkezi ve standart bir eğitime bağlıdır. Milliyetçilik anonim kitle toplumunun inşasını, eski folk kültürün korunması olarak ve eskiden kopuşu devamlılık olarak sunar. Milliyetçiliğin kendi algılayışı ile gerçek doğasının birbirine zıt olmasını Gellner, milliyetçiliğin sahte tertibi olarak adlandırır ve bu sahte tertip noktasından hareket etmenin milliyetçiliğin yaratmış olduğu mitleri ortaya çıkaracağını iddia eder (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 310-314).

20. yüzyılın son çeyreğinde yapılan ve milliyetçiliğin anlamlandırılmasında önemli yer eden kimi çalışmalar, milletlerin sanıldığı gibi sabit özsellikler olmadığını ve milliyetçiliğin milletleri yarattığını dile getirmişlerdir. Milliyetçiliğin bu yeni

kuramcıları, inşa süreçlerinde aydınların ve bürokrasinin rollerine vurgu yaparken; feminist araştırmacılar bu yaklaşımları kadınları görmezden gelmekle eleştirdiler. Söz konusu bu eksikliğin giderilebilmesi ise, cinsiyet ve millet konusundaki söylemlerin kesişme eğilimlerinin ve kurgulanma biçimlerinin incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Etnik ya da ulusal kimliklerin inşa süreçlerinin tahliline toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir analizinin dahil edilmesi ise, sadece kadınları görünü kılma çabası olarak kalmamış aynı zamanda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bu süreçlerin kurucu unsurlarından birisi olduğunu göstermiştir (Çağlayan, 2007: 22-23).

Kendine özgü bir milletin çıkar ve değerlerini tüm çıkar ve değerlerden üstün tutan milliyetçilik; iktidarı ele geçirmeye çalışan bir siyasal hareket ve ideolojidir. Milletin siyasal egemenliği kullanmasını yani bağımsız olması gerektiğini söyleyen milliyetçilik, milleti sadakatin ve bağlılığın da resmî öznesi konumuna getirmektedir. Siyasal bağlılığın ve meşruiyetin öznesi olarak millete ise ancak 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Milliyetçilik "modern" bir ideoloji olarak kabul görmesine rağmen, bu millet tanımı "antik" olarak düşünülmektedir (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 310-314). Bundan dolayı başta nation olmak üzere; devlet, vatan, vatandaşlık bilinci, etnik kültür, öteki/biz ayrımı, ve tarih/kolektif hafıza terimlerinin tarihsel gelişmeleri incelenmelidir.

"Nation" kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında karşımıza, "doğan şey" anlamındaki "natio" kelimesi çıkmaktadır. Gündelik konuşmalarda bu kelime,

doğum benzerliğinden ötürü birbirine yakın olan insanları tanımlamak için kullanılmıştır (Özkırımlı, 2010). Latince'deki bu ilk kullanımında "natio" sözcüğü küçük düşürücü bir içeriğe sahipti. Roma'da ise, aynı bölgeden gelen yabancılar bir "natio" grubu oluşturmaktaydılar ve bu yabancılar Roma vatandaşı olmadığı için statüleri onlardan aşağıdaydı (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 315-318).

Ortaçağ'a gelindiğinde üniversitelerde, coğrafi olarak yakın bölgelerden gelen ve profesörleri ile aynı mahallelerde yaşayan öğrenciler için "nation" sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Bu öğrencilerin hocaları ile girdikleri entelektüel tartışmalar kelimenin içeriğinin değişmesine vesile olmuştur: artık sadece ortak bir kökenden gelenlere ya da yabancı topluluklarına değil, ayrıca belli bir amaç birliğine ve belli bir görüş topluluğuna da işaret ediyordu (Özkırımlı, 2010). Üniversiteler, çeşitli dinsel konular hakkında sorular sormak ve hüküm vermek amacıyla kilise konseylerine temsilciler gönderdikçe, "nation" kelimesi yeni bir değişim daha geçirmiştir ve 13. yüzyıl sonu itibariyle "görüş topluluğu" anlamına gelmeye başlamıştır. Bu toplulukların aynı zamanda krallıkların da temsilcileri olması nedeniyle, "kültürel ve siyasal otoritenin temsilcileri" ya da "siyasal, kültürel, toplumsal elit" gruplarını da ifade etmeye başlar. İlk kez 16. yüzyılda İngiltere'de, eliti içeren anlamıyla birlikte, ülke nüfusunu yani halkı da anlatmak için kullanılmıştır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 315-318).

“Halk” kavramı bir bölgenin nüfusunu anlattığı gibi, sınıfsal bir anlama da sahiptir ve “ayaktakımı” ile özdeş, daha ziyade “aşağı sınıfları” anlatmak için kullanılmaktadır. Milletin halkla aynı anlamda kullanılması, “ayaktakımı” anlamını kaybetmesi manasına da gelmektedir. Bu sayede ilk kez, halk, modern siyasetteki anlamına kavuşur ve egemenliğin taşıyıcısı, bağlılığın nesnesi haline gelir. Millet tanımının işaret ettiği bir başka özellik ise, egemen halkın aynı zamanda biricik olmasıdır. İngiltere örneğinde egemenliğe yapılan vurgu daha fazla iken, Fransa kaynaklı milliyetçilikte ise biricik olma hali ön planda yer almaktadır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 315-318).

“Nation” kelimesinin geçirdiği dönüşümlere bakıldığında, milletin siyasal bir özne olarak ortaya çıkışının görece yeni bir durum olduğu görülebilir. Benzer bir durum, Arapça bir sözcük olan “millet” kavramının bugünkü anlamına kavuşmasında da karşımıza çıkmaktadır. Arapça'da millet, cemaat-topluluk anlamı taşımaktadır ve daha çok dinsel bir anlam barındırmaktadır. Bir dönem sadece Müslümanları tanımlamak için kullanılan millet kelimesi, belli bir süre sonra Arapça bilenleri kastetmeye başlamış ve dinsel bir boyut kazanmıştır. Osmanlı'daki “millet sistemi” ise, dinsel/mezhepsel kıstaslara göre oluşturulmuştur. Mezhep ortaklıkları nedeniyle aynı millete dahil edilen topluluklar, daha çok cemaati anlatma amacı ile kullanılmışlardır ve cemaatten kasıt gayrimüslimlerken; Müslümanlar için ümmet kavramı kullanılmıştır. Türkçe'de millet sözcüğünün bugünkü anlamına kavuşmaya başlamasıyla, çağrıştırdığı dinsel kavramlardan kurtulmak amacıyla ise “ulus” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 315-318).

Zaman içerisinde tanımlarında ve kullanımlarında farklılıklar geçiren "millet"lerin ve milliyetçiliğin ideolojik olarak güçlenmesini sağlayan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu bağlamda milliyetçiliğin ortaya çıktığı 18. yüzyıl Avrupası aynı zamanda ulus-devlet modelinin de ortaya çıkmaya başladığı dönemdir denebilir. Ulus-devlet, bir ulusun ortak çıkarları doğrultusunda bir araya geldiği ve "kendi kaderini tayin etme hakkı"nı kullandığı bir siyasi örgütlenmedir. "Millet=devlet=halk" üçlemesini yaratan milliyetçilik, politik birimler olarak ortaya çıkan ulus-devletlerin yurttaşları ile bütünleşmesinin de en önemli zeminlerinden birisini oluşturuyordu ve devleti, milletin ortaya çıkmasında bir ön koşul olarak kabul edilebilir duruma getiriyordu (Çağlayan, 2013: 46). Modern devlet her şeyden önce sınırları belli bir toprak parçası ile tanımlanan teritoryal bir devlettir ve bu toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusun tamamını kucaklaması gerekmektedir. Topraklarında yaşayan herkese aynı idari ve kurumsal düzenlemeleri uygulamakla mükellef olan modern devletin hem toplumun taleplerine kanal açmak hem de topluma nüfuz etmek şeklinde ikili bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Milliyetçilik ise modern devletin bu iki yüzünde de etkilidir: Toplumun iktidarda söz sahibi olmasının ifadesi olduğu kadar, iktidarın katılımı sınırlandırmasının bir aracıdır da. Askere alma, vergi mükellefi yapma, ulaşım ve iletişim alanında gerçekleştirilecek devrimler modern devletin toplum üzerindeki nüfuzunu sağlamlaştıran uygulamalardır. Zorunlu ilköğretimle beraber okur-yazar sayısındaki artış ve özellikle yayıncılık alanında yaşanan gelişmeler, birbirini tanımayan insanların aynı hissiyata ve düşüncelere sahip oldukları şeklindeki inanışı mümkün kıldığından dolayı büyük önem arz etmektedir. Daha önceleri siyasal alanla ilişkilendirilmeyen pek çok konunun da, milliyetçi söylem altında siyasallaşması devlet ve toplum arasındaki yeni ilişkinin sonuçlarından birisi

olmuştur. Örneğin devletin resmî dilinin ne olacağı, milliyetçi mücadelenin en önemli konularından birisi haline gelmiş ve dilin siyasallaşmasına neden olmuştur. (Özkan-Kerestecioğlu, 2014: 325-329).

Milliyetçilik, tanım itibariyle siyasaldır ve devletle yakından bağlantılıdır. Pek çok devlet kurumunun geçmişte ve günümüzde erkek hakimiyetinde olması, hegemonik erkeklik kültürünün milliyetçilik ideolojisiyle el ele gitmesine neden olmuştur. Batılı anlamda erkekliğin modern biçimi, modern milliyetçilikle benzer zamanlarda ortaya çıkmıştır. Mosse, Batı'da milliyetçiliğin modern erkekliğe paralel olarak ortaya çıkan ve genişleyen bir hareket olduğunu söyler. Modern erkekliğin milliyetçiliğin tüm türleri içerisinde merkezî bir yer alması ve erkeklik ile milliyetçiliğin birbirine eklemlenmesi de bu durumun devamı olarak görülebilir (Altınay, 2011: 75-76).

Bir milletin inşa sürecinde önemli yeri olan kavramlardan birinin vatan olduğu söylenebilir. İlla ki gerçek sınırlarla belirlenmiş olması gerekmeyen bu vatan kavramında önemli olan, uluslaşma sürecindekiler tarafından "yurt" olarak kabul edilmesidir. Grup üyeleri kendilerini bir millet gibi algılamaya çalışıyorsa eğer, bu algıya coğrafi bir boyut kazandırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu söz konusu toprak parçasının ise, herhangi bir yer olması mümkün değildir, zira halkın nesiller boyu birbiriyle etkileşimde bulunduğu tarihî bir yer olmalıdır. Tarihî belleğin ve çağrışımların devreye girmesiyle bu vatan, bilgelerin, azizelerin, kahramanların yaşadıkları kutsal bir mekan haline gelir (Çağlayan, 2013: 49-50).

Vatan kavramı, özellikle etnik kültüre vurgu yapan ve ortak bir geçmişin milleti oluşturduğu savını destekleyen milliyetçilikler tarafından, "muhteşem geçmişleri"nin bir tezahürü olarak karşımıza çıkar ve mekansal anlamda meşruluğu gözler önüne serer. Bu vatanın sınırları ise, milletin yaşadığı toprakları kapsamayabiliyor zaman zaman. Her milletin yurt hayalinin, başka milletlerin yurt hayali ile çakışıyor olma ihtimali sorun yaratan noktalardan birisidir. Bu bağlamda mekan, uzam ve geçmişin bilgisi arasındaki ilişki milliyetçilik çalışmalarının da önemli noktalarından birisi haline gelmiştir. Anavatan tanımlamalarının millet inşası sürecinde tayin edici bir konumda oldukları iddiası, milliyetçiliğin mekan bilgisi, etnik ayrımcılık, kendi kaderini tayin hakkı gibi pek çok kavramın odak noktasında vatan kavramını yer aldığı savını geliştirir (Çağlayan, 2013: 50).

Milliyetçi söylem, genellikle vatanın bir kadın bedeni olarak temsil edilmesi ve erkek kardeşlerden kurulu bir ulusta, erkeklerin birliğine dayanan bir ulus inşası üzerine kuruludur. Ulusların "coğrafi bedeni" cinsiyetsiz, nötral bir kişilik değildir çünkü bu coğrafya sadece haritacılık teknikleri ile değil, aynı zamanda aşk ve ayrılık poetikasıyla çizilmiştir. Cinsiyetlendirilmiş tek kavram genellikle sadece vatan değildir; milllet de büyük ölçüde bir erkek kardeşler birliği olarak görülmektedir (Altınay, 2011:129-134).

Vatanı bir kadın bedeni olarak kuran söylem, kadının korunmasına dair de başlı başına bir söylem yarattı. Vatanın hem erkek arzusunun yöneldiği hem de erkeğin

koruyup sahiplendiği bir kadın figürü olarak yazılması ise, yurtsever söylemde var olan başka bir kadın bedenine de işaret ediyordu; anne olarak vatan. Bu durum ise kadının yurttaşlığını çelişkili hale getiren bir alan yaratmıştır. Kadınlar bir yandan eşitlik iddiasında bulunurken, diğer yandan da erkeğin korumasına tabi olarak görülmektedirler (Altınay, 2011:129-134).

Milliyetçilik, vatan/yurt kelimeleri ile geçmişe giderken, bunlardan türeyen vatandaş/yurttaş tanımları da bir o kadar yenidir. Fransız Devrimi ve sonrasında gelişen milliyetçilik çerçevesinde, bir devletin yurttaşı olmak, o devletin kamusal düzeni sağlamak için inşa ettiği milletin üyelerinden biri olmak demektir. Teorik olarak bir ulus-devletin hem aracı hem de sonucu olan milliyetçilik, hem nüfus çeşitliliğini yönetebiliyor hem de yurttaşların özel, dinsel ya da tarihsel sadakatlarini kendi özel alanlarında koruyup yaşatmalarına izin veriyordu. Ancak ulus-devletlerin milliyetçi politikaları, belirlenen bu teorik düzenle uyuşmadı ve birlikte yaşama sorunu ortaya çıktı. Ulus-devletlerin bu soruna verdiği ilk yanıt ise asimilasyon politikaları oldu (Çağlayan, 2013: 51).

Asimilasyonun birden fazla çeşidi ya da yöntemi olabilir. Bir etnik kültürün veya milletin, bir devletin sınırları içerisinde egemen olan başka bir milletin milliyetçiliğine tabi "yurttaşlar" haline getirilmesi siyasi boyutunu tanımlamaya yardımcı olabilir. Bu durum da, yurttaşlık temeline dayalı milliyetçiliğin de en az etnik temelli milliyetçilik kadar ayrımcılığa maruz bıraktığının kanıtı olabilir.

Bundan dolayı, egemen devlet tarafından yurttaş olmaya "davet edilen" her kişinin, kendi köklerindeki tarihsel ortaklaşmalara sadık kalma ile yeni milletlerine "tam anlamıyla" "katılma şansı" arasında sıkıştırıldığını söylemek mümkündür (Çağlayan, 2013: 52).

"Yurttaşlık bilinci", devletin kendi içerisindeki kamusal düzeni sağlamak için, milliyetçiliğin "ortak fayda" anlayışıyla, toplumu bir arada tutmak için oluşturduğu bir kavramdır. Bu bağlamda milliyetçilik, hem kurucu hem de yıkıcı etkilere sahip olabilir. Varlığını meşrulaştırmaya çalışan bir devletin sınırları dahilindeki birden fazla etnik kültüre sahip insanı bir arada tutmak için demokratik bir yurttaşlık bilinci geliştirebilir ve kurucu bir unsur olabilir. Devletin yurttaşlık politikasını oluşturmaya çalışırken gerçekleştirdiği politikalar baskıcı hale gelerek, "özde" ve "sözde" vatandaşlar yaratarak gruplar arasındaki ayrışmayı tetikleyebilir ve yıkıcı bir unsur haline gelebilir (Çağlayan, 2013: 52).

Milliyetçilik yazınında çeşitli toplumsal grupların milliyetçi projelere farklı katılım düzeylerine genel olarak yer verilse bile, toplumsal cinsiyete nadir olarak değinilmektedir. Kadınların ve erkeklerin ulusal projeye eklemlenme biçimleri bu yazında çok az yer bulmaktadır. Tarihsel olarak ulus ve devlet arasında bir bağ oluşturmuş olan vatandaşlık kavramına yönelik araştırmalar son zamanlarda hız kazanmış olmakla birlikte, genellikle makro toplumsal karşılaştırmalar bağlamında, farklı demokrasi biçimlerinin hangi koşullar altında oluştuğunu belirlemek için

kullanılmaya başlanmıştır. Mevcut vatandaşlık yazını ise ne toplumsal cinsiyetle ne de etnisite ile ilgilenmektedir (Altınay, 2011: 35-36).

II. ETNİK KİMLİK ve TOPLUMSAL CİNSİYET

Sosyal bilimler için görece yeni bir kavram olan etnisite, öznel ve nesnel değerlendirmelere tabi olmasının yanı sıra, birbirinden farklı disiplinlerde de kendisine yer bulmaktadır. Bu durum etnisitenin tasnif ve tahlilinde çeşitli zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ulusla iç içe geçmişliği ise, etnisite kuramlarının genellikle ulusçuluk ile yürütülmesine neden olmaktadır. Günümüzde etnisite kavramının geleneksel bağlılıklar ile neredeyse eş anlamlı olarak görülmesi ve gelişmiş ülkelerde "bile" bugün dahi karşımıza çıkan etnik ulusçuluklar etnisitenin doğasını, etnik aidiyeti ve kimliği belirleyen faktörleri inceleme fikrini doğurmuştur (Taştan, 2010: 199)

Bugün Batı Avrupa dillerinde kullanılan etnik sözcüğünün dayanağının Antik Yunanca ve Latince'ye uzandığını söylemek mümkündür. Antik Yunanlıların "ethnos" sözcüğünü farklı şekillerde kullandıkları ve bunun genel olarak ortak köken, doğum yeri, kabile, kavimler veya bu insanların yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanıldıkları söylenebilir. John Hutchinson ve Anthony Smith, bu dönemdeki kullanımların tamamının ortak noktasının bir takım kültürel veya biyolojik özelliklerin paylaşıldığı ve birlikte uyum içerisinde yaşayan insan ya da hayvanları tanımlamak olduğunu iddia ederler (Sağır, Akıllı, 2004: 1-2).

20. yüzyıl başlarından itibaren, etnik kavramının ve bu kavramla bağlantılı kavramların sosyal bilimler ve günlük dildeki kullanım alanları genişlemeye başlamıştır (Sağır ve Akıllı, 2004: 4). Etnisite kavramının ırk kavramına karşı kullanıma girdiği vurgulayan Marshall etnisiteyi, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer yapılardan farklılaştıran ve ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terim olarak anlamlandırmıştır (Özdemir vd., : 332). Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın tarafından hazırlanan Antropoloji Sözlüğü'nde ise belirli dinsel, mekansal ve kültürel özellikler bakımından hem kendisini diğerlerinden ayrı gören hem de diğerleri tarafından farklı görülen, bütünlüklü bir kimliğe ve içeriden evlenme suretiyle bu grup kimliğini koruyan ve sürekliliğini sağlayan toplumsal, kültürel ve bazen de siyasal bir oluşum olarak tanımlanmaktadır (Özdemir vd., : 332).

Anthony Smith, Batılı olarak kabul edilen vatandaşlığa dayalı ulus modelini, Batılı olmayan etnik modelden ayırmaktadır. İlki, tarihsel bir toprağa, üyelerin yasal ve siyasal olarak eşit olduğu bir topluluğa ve ortak bir vatandaşlık kültürü ile ideolojiye dayanmaktayken; ikincisi ise doğumu, ortak soyu, soy kütüğünü, yerel dilleri, gelenek ve görenekleri vurgular. Smith, bütün milliyetçiliklerin değişen oranda vatandaşlık ve etnik öğeler barındırdığını ve vatandaşlığa dayalı uluslar dahil bütün ulusların varlıklarını sürdürmek için “etnik çekirdekler”e ihtiyaç duyduğu düşünüyor olsa da, vatandaşlığa dayalı milliyetçiliklerin “iyi kurgulanmış demokrasiler”in

özelliği olduğu ve etnik milliyetçiliklerin kurumsal boşluğun olduğu yerlerde ortaya çıktığı görüşünü savunanlar da bulunmaktadır (Kirişçi ve Winrow, 2011: 9).

Smith'e göre, milliyetçilik etnisiteye siyasi bir yön verir ve belirli bir gruba ait olmakla ilgilidir (Kirişçi ve Winrow, 2011: 12). Olağan kullanımında etnik köken, etnik bir grubun üyelerinin ortak belirleyici özelliklerinin kaynağı olduğu kabul edilen köken ya da soyla bağlantılıdır. Bir grubun üyelerini birbirine bağlayıp, yabancıları dışlamada "akrabalık" ve "kan"ın üstünlükleri kabul edildiğinden, bunlar etnik milliyetçilik açısından temel öneme sahiptirler (Hobsbawm, 1993: 83-84). Aidiyet hissedilen grup, etnisite temelinde bağımsız bir varlık olduğunun bilincinde olmalıdır; bunun yanı sıra ortak bir dil, din ve din de etnik grupların kimi önemli nitelikleri olarak sayılabilir (Kirişçi ve Winrow, 2011: 12). Tüm bunlara rağmen, etnik kökene genetik açıdan yaklaşmanın sağlam bir dayanağı olmadığı çünkü bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak etnik bir grubun esas temeli biyolojik olmaktan ziyade kültürel olduğu iddiası da bulunmaktadır (Hobsbawm, 1993: 83-84).

Bir ulus ile etnik grubu ayırt etmek mümkün müdür ya da nasıl mümkün olabilir? Bütün ulusların merkezinde egemen bir etnik grubun bulunduğu düşünülürse, bunu yapmak çok kolay olmayacaktır. Bazı etnik gruplar, ulus niteliği kazanabilirler. Bununla beraber, bu niteliği kazanmak için çoğunlukla ortak bir iş bölümüne, ekonomik birliğe, yasal kodlara ve topraksal bir temele ihtiyaç duyulacaktır. Bir etnik grup da toprakla ilişkilendirilebilir ancak bu tek başına etnik grupla bağlantılı

bir özellik değildir. Bir etnik grubun, ulus inşasında gerekli olan yasal kodlarla aynı işlevi görecek olan kendi gelenekleri ve kuralları da olabilmektedir (Kirişçi ve Winrow, 2011: 13).

Siyasal bakımdan etnik grup terimi, ulus terimi kadar "anlamlı" değildir. Etnik gruplar genellikle daha "dışlayıcı", uluslar ise daha kapsayıcı terimler olarak tasvir edilmektedirler. Etnik gruba dahil olabilmek için, insanın doğuştan getirilen belli "dışlayıcı" özelliklerde ortaklaşması gerektiği ileri sürülmekte ve doğum ile ortak nesebin önemi vurgulanmaktadır. Öte yandan bir ulusun üyelerinin kendilerini dayanışma duygusu, ortak kültür ve öz bilinçlilikle kenetlenmiş hissetmesi gerektiği ön kabulüne dayanarak, eğer bir kültür bir halk için "anlamlı" değilse, o halkın o kimliğe sahip olmadığı söylenebilir. Smith, ulusun tarihsel bir toprağı, ortak mitleri, tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü ve bütün üyeler için ortak bir yasal hak ve yükümlülükleri olması gerektiğini iddia eder. Ancak bu özelliklere sahip hangi toplulukların ulus, hangilerinin başka bir gruplaşma biçimi olarak görüleceği tartışmalıdır (Kirişçi ve Winrow, 2011: 6-7).

Resmî otoritenin bir grubun ulusluğunu tanıması için, o grubun ulusal bilincinin olması gerekmektedir ancak bir grubun "kendi" tarafından tanımlanması da bir ulusun varlığını göstermeye yetmemektedir. Ulusların tanınmasının devletlerin tanınmasından çok daha sorunlu olduğu ve ulusların "kendi"leri ve "öteki"ler tarafından tanınmaları konusunda bir tartışmanın süregittiği söylenebilir. Tek bir

devletin hükümeti tarafından tanınmanın "öteki" tarafından yapılması gereken tanımlamaya yetmeyeceği de eklenebilir. Bunun yanında, "kendi" tarafından tanımlanmasının uygunluğunu savunan görüşlerin her biri ise, hayali bir politik cemaat olarak gördükleri ulusların, belirli seçkinler tarafından inşa edildiğini vurgular. Smith ise, bir ulus yaratmanın, kitlelerin ya da en azından büyük bir oranının özdeşleşmesini gerektirecek bir inşa süreci olduğunu öne sürer (Kirişçi ve Winrow, 2011: 13).

Ulus ve milliyetçilik yazınında çeşitli toplusal grupların milliyetçi projelere katılım düzeylerine yer veriliyor olsa bile, toplumsal cinsiyet bu konular içerisinde nadir olarak yer almaktadır. Bir etnik grubun hangi koşullar altında önce ulus, daha sonra da ulus-devlet haline geleceği ise ulus analizindeki kilit noktalardan birisidir. Toplumsal cinsiyet ile millet, vatandaşlık, etnisite ve ırk arasındaki ilişkiye bakarken beş ana yaklaşımdan bahsetmek mümkündür: İlki, toplumsal cinsiyetin varlığını kabul eden ancak bunun etnik, ulusal ilişkilerin veya vatandaşlığın doğasını etkilemeyeceğini iddia eden yaklaşımdır. İkincisi, vatandaşlık, etnisite, ulus ve ırkın toplumsal cinsiyetle olan ilişkilerinin doğasını çok etkilemediğini iddia eder. Bu iddianın temelinde, tarihin her döneminde ve her toplumda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin benzer özelliklere sahip olduğu ve kadınların etnik, ulusal ve ırksal farklılıklara rağmen benzer şekilde ezildikleri düşüncesi yer almaktadır. Üçüncüsü, tüm toplumsal ilişki sistemlerinin bir arada ve eklenerek ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Irkçılığın kadınların katlanmak zorunda oldukları fazladan bir baskı olduğunu ve bunun da kadınlar arasında farklılıklar yarattığını iddia eden bu

düşünceye en iyi örneklerden biri olarak, siyah kadınların hem ırkçılıktan hem de cinsiyetçilikten etkilenmeleri gösterilebilir. Dördüncü yaklaşım göre, beyaz kadınların ezilmelerinde merkezî rol oynayan kurumlar diğer etnik gruplara ait kadınlar için önemli bir rol oynamayabiliyor. Bu durum, farklı etnik gruplar arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortak bir biçimi olmadığı savını ortaya çıkarmaktadır. Beşinci ve son yaklaşım ise, toplumsal cinsiyet ile ırk ve ulus ilişkilerinin birbirlerini etkilediği savına dayanmaktadır (Altınay, 2011: 35-37).

Son yirmi yılda kuramsal tartışmayı canlandırmak, yeni soruları gündeme getirmek ve böylelikle yeni araştırma konuları açmak isteyen bir dizi çalışmanın ortaya çıktığını ve bu çalışmaların genel olarak disiplinler arası bir özellik taşıdığını ve daha önce ana akım araştırmalarında hemen hemen hiç ilgi gösterilmeyen konular olduklarını, toplumsal cinsiyetin de bu yeni alanlar arasında olduğunu söylemek mümkündür. (Özkırımlı, 2010).

Ulus üzerine yazılmış metinlerin pek çoğunun toplumsal cinsiyet olgusunu görmezden gelmesine rağmen; toplumsal cinsiyet etnisite, ulusal ve ırksal ilişkilerin dışında analiz edilmeyeceği gibi, bu ilişkiler de toplumsal cinsiyeti dışarıda bırakarak anlamlandırılamaz (Altınay, 2011: 38). Benedict Anderson, her ne kadar toplumsal cinsiyet açısından irdelememiş olsa da, milletlerin erkek bir kurgu olduğunu ve milleti oluşturan kişileri birbirine bağlayan ilişkinin, erkek kardeşler arasındaki yakınlığa benzediğini söylemektedir (Sirman, 2002). Anne McClintock, “No Longer

in a Future Heaven" adlı makalesinde "tüm milliyetçilikler cinsiyetlidir, hepsi icat edilmiştir ve hepsi tehlikelidir" der. Ona göre milletler, insanların ulus devletin kaynaklarına erişimini meşrulaştıran ve sınırlayan kültürel temsil sistemleridir. Milliyetçilerin, birlik düşüncesini savunmalarına rağmen, milletlerin tarihsel olarak cinsiyet farklılığının kurumsallaşmasını getirdiğini iddia etmektedir. Buna göre; erkeklerin ve kadınların milliyetçilikler tarafından farklı şekillerde inşa edildiğini ve bunun sonucu olarak milliyetçi projelere farklı şekillerle dahil edildiklerini söylemek mümkündür (Özkırım, 2010).

Milliyetçilik, millet denilen hayalî bütünlüğü üretip, savunan söylemsel bir pratik olarak tanımlandığı zaman; üretilen millet anlayışları hem bir belirleyen hem de belirlenen olarak görülebilmektedir. Bundan dolayı milletin, bir yandan kadınlık ve erkeklik tanımı üreten, diğer yandan da bunlar tarafından üretilen bir kurgu olarak incelenmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Millet, kadınını ve erkeğini başka milletlerinkinden farklı olarak tanımlarken, hem kendi millî özünü hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini yaratmaktadır (Sirman, 2009). Ulus-devletin esas olarak erkek bir kurum olması, erkekliğin hayata geçirilmesinde milliyetçi politikaların önemli bir yer almasına neden olmuştur. Milliyetçilik ideolojisi, erkek temalarını vurgulamak ve bunlara uyum sağlayacak şekilde yapılanmaktadır. Şeref, vatanseverlik, korkaklık,cesaret, askerlik ve görev gibi terimler doğrudan doğruya milliyetçilik ve erkeklikle bağlantılandırılmaktadır. Milliyetçi kültürde, söylemde ve eylemde kadınlar ise kendilerine özgü roller oynarlar. Bu roller erkeklerin kadınlığı

nasıl tanımladıklarını ve onlara ulus içerisinde nasıl bir yer verdiklerini göstermektedir (Altınay, 2011: 79-81).

Floya Anthias ve Nira Yuval- Davis, "Kadın - Millet - Devlet" başlığını taşıyan derlemelerinde, esas olarak milliyetçiliğin kadınları nasıl etkilediği sorusuna odaklanmışlardır. Bu bağlamda millet ve toplumsal cinsiyet ilişkisine bakarken, öncelikle devletle millet arasında kurulan özdeşliği sorgulamakla işe başlamaktadırlar. Onlara göre, milletle devletin örtüşmesi sınıfsal, etnik ya da cinsiyetle tanımlanan bazı toplumsal kategorilerin devletten dışlanması ya da bu tanımın içerisinde yer almalarına bazı sınırlamalar getirilmesiyle mümkündür. Kadınlar da bu gruplardan birini oluşturmaktadır (Sirman, 2002), ve kadınlar etnik ve ulusal sürece beş ana yoldan katılmaktadır: etnik toplulukların mensuplarının biyolojik üreticileri olarak, etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak, topluluğun ideolojik yeniden üretiminde merkezî bir rol alarak ve kültürün aktarıcısı olarak, etnik ve kültürel farklılıkların gösterenleri olarak ve ulusal, ekonomik, politik ve askerî mücadelelerde katılımcı olarak (Altınay, 2011:38). Sözü edilen bu yollar, hem toplumsal cinsiyetin etnik ve kültürel pratikler için hem de etnik ve ulusal pratiklerin toplumsal cinsiyet için önemli olduğunu göstermektedir. (Çelik, 2006).

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyetle olan karşılıklı etkileşimini ortaya koyan yaklaşımların, bu ilişkinin günlük hayattaki etkisinin kavramsallaştır(a)madığı iddia

edilmektedir. Bu yaklaşımlar, iktidarın milliyetçiliği söylemsel alanda toplumsal cinsiyet üzerine inşa ettiğini göstermekteyken; en büyük eksikliklerinden birinin kimlik alanında ortaya çıktığını öne sürülmektedir. Millî- modernleşmeci projelerin kadınlık kimliğini statik bir olgu olarak ele alması, hem söylemsel hem de günlük hayattaki değişimleri göz ardı etmekte, ayrıca da milliyetçiliğin oluşturduğu toplumsal cinsiyet kimliklerinin özneler tarafından nasıl üstlenildiğine bakmamaktadır (Sirman, 2002). Chatterjee'ye göre, kadınların özgürleşmesi meselesinin 19. yüzyılın milliyetçi gündeminden silinmesinin nedeni de, milliyetçiliğin 'kadın sorunu'nu sömürgeci devletlerle müzakere yapmak istemeyişiydi. Milletlerin, millî kültürün maneviyatının asıl ifade edileceği yer olarak görülen aile benzetmesi üzerinden tahayyül edilmesi ve bunu koruma sorumluluğunun kadınlara yüklenmesi nedeniyle, bu mücadelenin kanıtlarını resmî arşivlerde aramamak gerekir çünkü mücadele burada yürütülmüyordur. 'Yeni kadınlık düşüncesinin' hayata geçirildiği alan aileydi ve bu nedenle değişimin 'gerçek tarihi' ancak yaşam öyküleri, aile tarihleri ve benzer kaynaklardan elde edilecek bulgularla inşa edilebilir durumdadır (Özkırımlı, 2010).

Toplumsal yaşamda aile odaklı ilişkilerin ilk olarak kandaşlığa ve evlilikle sağlanan ilişkilere dayandığını söylemek mümkündür. Ortak yerleşim alanları, etnik ya da dinî cemaatler de aile ilişkilerine benzer şekilde kurulan örüntüler olabilmektedirler. Aile odaklı toplumsal ilişkiler, cinsiyete dayalı iktidar ilişkileriyle kurulmuş ve üreme, büyüme, cinsellik gibi “doğal” yaşantıların sürdürüldüğü, bundan dolayı da apolitik olduğu iddiasıyla analizlerin dışında bırakılan bir alan olagelmiştir. Aileyi merkeze

alan toplumsal yaşamda aile içi, yakın çevre ve akrabalar arasındaki ilişkiler kadınların düzenlemesine bırakılmış durumdadır ve kadınların kendilerini görünür kılabildikleri bir alan halinde devam etmektedir. Görmezden gelinen ve kadınlara bırakılmış olduğundan dolayı "dişil" olarak adlandırılıp, önemsizleştirilen aile ilişkileri toplumsal cinsiyet rollerinin ve cinsiyet rejimlerinin de oluşmaya başladığı alandır. Bundan dolayı, uzunca bir zaman aile odaklı ilişkilerin sosyal bilimlerde "incelenmeye değer" bir alan olarak görülmemesi, kadınların bu alandaki yetkinliklerinin de gözden kaçırılmasına neden olmuştur (Sancar, 2013: 194 – 195).

Bir "yurttaşlar cemaati" oluşturmak için temel kurucu unsurlar olarak genellikle sadece devlet, okul, kışlaların akla geldiğini söylemek yanlış olmaz. Peki ya aile? Kıta Avrupası'ndaki uluslaşma süreçlerine bakıldığı zaman, yurttaşlık tanımlamalarının birçoğunun bir çeşit "aile reisi – erkek yurttaşlığı"na dayanmakta olduğunu ve kadınların söz konusu bu "yurttaşlar cemaati"ne eşit olarak dahil edilmediklerini görmekteyiz. Öte yandan milliyetçilik üzerine yapılan feminist çalışmaların, ulusal inşa süreçlerinde aileyi inceleme alanına dahil ettiklerini görmekteyiz. İdeal vatandaşın bir bireyden ziyade ideal bir koca ya da ona bağ(ım)lı olan eş ve anne olarak tasvir ediliyor olması toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bir arka planı yansıtmaktadır. Kişinin aile içerisindeki konumunun, devlet içerisindeki yerini de belirlediğini ve kamusal kimliklerin ilk önce aile kimlikleri ile anlamlandırıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda aile, iktidar ilişkilerini yaratan ve belirli bir şekil veren bir yapı olarak görülebilir (Sancar, 2013: 199 – 200).

Ulusların tarihsel arka planına bakıldığı zaman, karşımıza ideolojik yanıtlarda kandaşlığa, kabileye, ailesel bağlara ve erkekler arası ortaklaşmaya dayalı bir topluluk kurma amacıyla bir araya gelmiş bir oluşum karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçi ideolojilerde, kendini tarihsel olarak geçmişten gelen bir kökene bağlı ve kendi kendini yönetme alışkanlığına sahip bir topluluk olarak tanımlama genellikle eril değerlere ve deneyimlere referans vererek gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ulus, eril tahayyülün yansımasıdır (Sancar, 2013: 54). Ernest Renan, ulus-devleti patriarkal kabileciliğe referans vererek açıklamaktadır. Ulus öncesi kabileler patriarkaldır ve kadınlar da erkeklerin yandaşı, yardımcısı, ödülü ya da ganimetidir. Bu anlamda ulus, yöneticisi erkek olan geniş bir aile ya da kabile gibi düşünülebilir. Milliyetçiliğin cinsiyetçilikle olan ilişkisine değinen az sayıdaki düşünürden biri olan Joane Nagel ise ulusun, kadın ve erkeklerin "doğal" rollerini oynadıklarını, başında erkek reis bulunan bir aile olarak görüldüğünü belirtir (Sancar, 2013: 54). Milliyetçilik kuramcılarının pek çoğu, milliyetçilerin ulusu bir aileye benzetme eğilimlerinden bahsetmektedirler (Nagel, 2011: 84). Ulusal cemaatin, bir erkek kardeşler birliği olarak tahayyül edilmesi, milliyetçiliğin kurgulanmasında erkek bağlarının merkeziliğine ve kadınların toplumsal sözleşmenin dışında bırakıldıklarına işaret eder. Erkeklerin iktidarını kuran ve bir araya getirici bağlar oluşturan bu sözleşme, kurulan siyasal ve sosyal düzende kadınlara erkekler arasındaki toplumsal ilişkilerin yansıtıcıları olmaktan öte bir rol vermemektedir (Najmabadi, 2011:129).

Toplumların oluşumları ve kendilerini yeniden üretimleri sürecinde etkin bir rol oynayan milliyetçilik ideolojisinde, ailenin hem bir kurum hem de bir metafor olarak

kullanılması, topluluğun birlik ve beraberliğinin üretimi için gerekli olan ulusal birlik ögesine bir meşru zemin hazırlamaktadır. Ulus-devletler için ailenin bir kurum olarak değerlendirilmesinin arka planında, nüfusun fizyolojik üretimini ve sosyalizasyonu sağladığı fikri yatmaktadır. Devlet için "normal" bir yaşantının garantisini oluşturan aile kurumu, sadece doğurganlığın gerçekleşmesi amacını değil, aynı zamanda "ahlaki" açıdan da insanları kontrol etme amacının bir tezahürüdür. Bir ulusun iyi durumda olması çoğunlukla ailenin durumuyla bağlantılı görülür ve aile hayatının bozulduğu noktada maddi ve siyasi yıkımın da başlayacağı iddia edilmektedir. Ailenin okul öncesi çocuklarına verdiği sosyalizasyon, devletin "iyi" vatandaşlar yetiştirme idealine hizmet etmektedir; bu bağlamda "iyi evlat" ve "iyi vatandaş" yetiştirmek, milliyetçi ideoloji bazında birbirinden ayrı iki proje olarak ele alınmaz. Ailede çocuğun vatana, millete faydalı bir evlat olarak yetişmesine yönelik bir çaba harcanırken; okulda da buna dönük bir eğitim verilmektedir. Kadınlar için "iyi vatandaş" olabilmenin yolu annelikten geçerken; erkeklerin ailesini geçindirmesi ve iş sahibi olması beklenmektedir. Aile ve ulus arasında kurulan ilişkinin bir diğer benzeşmesi ise, birbiriyle hiç ilişkisi olmayan insanları aynı çatı altında toplayabilme özelliğidir. Aile ortamının "sınırlılığı" ülke sınırına benzetilerek kullanılmaktadır: Bir ailenin mensubu olmak için kişinin kan bağı ya da evlilikle elde edilecek yasal bir bağa ihtiyacı, bir milletin mensubu olabilmek adına milliyetçilik ideolojisi tarafından da kullanılmaktadır (Altınay, 2011: 167 – 171).

Son yirmi yıl içerisinde eklemlenmiş bir iktidar aygıtı olarak aile hakkında pek çok şey yazılmaktadır (Anderson, 2014: 161). Milliyetçiliğin kadına yüklediği misyon gereği, hem biyolojik yeniden üretim hem de kültürel yeniden üretimden "sorumlu" görülür kadınlar. Toplumun hücresi olarak ailenin korunması, millliyetçilik programında önemli bir yer tutar. Kadın, aile üzerinden, geleneğin muhafaza edileceği özel alanla özdeşleştirilir (Bora, 2013: 253).

Kadınlar, milliyetçi hareketlerde ulusun anneleri olarak merkezî ve sembolik bir yer alırlar. "Baba yurdunun anaları" olarak tasvir edilen kadınların namusları lekesiz olmalıdır. Erkeklerin genel olarak ailenin ve ulusun koruyucuları olarak tanımlandığı milliyetçi kültürde, kadınların da ailenin ve ulusun namusunu temsil etmesi beklenmektedir. Kadınların cinselliğine ve cinsel davranışlarına ayrı bir önem veren bu yaklaşıma göre; kadınların utancı ailenin utancıdır, ulusun utancıdır ve erkeğin utancıdır (Nagel, 2011: 84). Aile ve millet arasında kimi zaman açık, kimi zaman ise gizli bir şekilde benzerlikler kurulur. Bu durum da, birbirlerine akraba olmayan kadın ve erkeklerin aynı aileden kız ve erkek kardeşleri şeklinde düşünülmesiyle gerçekleştirilir. Bundan dolayı, bir kadının "namusunun lekelenmesi" bütün kadınların namusunun lekenlenmesi olarak kurgulanmaktadır (Najmabadi, 2011: 160 – 161).

Giysi ve davranış politikaları ve kadınların bu yöndeki tutumlarının belirlenme çabaları, "erkeklerin namusu"na ilişkin bir olgu olarak görülmektedir. Kadınların

cinselliğinin iki temel nedenden dolayı, milliyetçi politikaların merkezinde yer aldığı söylenebilir: İlki, kadınların milliyetçilikteki rollerinin genel olarak annelik olması ve aileyi temsil ettiği düşüncesidir. İkinci olarak ise, kadınlar, eşler ve kızlar olarak "erkeklerin namusu"nun taşıyıcısı olarak görülmeleridir. Ulusun anneleri olarak kadınların doğurganlıklarına değer verilir ancak yine de zaptedilmesi güç bir olgudur kadın cinselliği. Bundan dolayı namus, erkeklerin kazanacağı, kadınların ise kaybedeceği bir şey olarak tasvir edilir (Nagel, 2011: 84-87).Kadın cinselliği üzerindeki toplu denetimin önemli bir nedeni de, kadının namusu ile ailenin şerefi arasında kurulan bağdır. Kadınlara,herhangi bir yanlış davranış nedeniyle tüm aileye ve ulusa şerefsizlik getirecek kadar bir "güç" atfedilmiştir (Kandiyoti, 2013: 81).

Kadınların bir millete aidiyetleri genellikle bir erkek vatandaşla evli olmaya bağlı olduğundan dolayı, sadece simgesel olarak ulusal yapının bir parçası haline gelmişlerdir, bundan dolayı da kadınların vatandaşlığı tam bir vatandaşlık sayılmamaktadır. Kadınların ulus-devletle kurdukları ilişkinin birincil giriş noktasını anne olmaları ve dolayısıyla vatanı uğruna dövüşerek canını vermeye hazır oğullar yetiştirmeleridir. Söz konusu bu kadın imajı ise elbette ki belirli bir kadın imgesine işaret etmektedir : iffetli, itaatkar, kızlık ve annelik vazifelerine bağlı. Aile ulusun temelidir ve bundan dolayı da annelik de ulusa yapılan bir hizmettir. Bundan dolayı da, milletin namusu adına kadın cinselliği üzerinde en sıkı kontrol görevi de aileye düşmektedir. Kadınların cinselliğine ulusal hedefler doğrultusunda müdahale edilmesiyle, kadınların kendi bedenleri üzerindeki denetimi de sıfıra indirgemekte ve

kadının cinselliği ancak aile içerisinde meşru ifadesini bulmaktadır, aile dışındaki kadın cinselliği yadsınır ve kontrol edilir. Kadının etrafını saran kişiselleşmiş sınırlarla devletin sınırları birbirleriyle uyuşmaktadır ve her iki sınır da aileden erkeklerin kontrolü altındadır (Saigol, 2011: 235 – 237).

Bölgesel, ulusal ya da uluslararası çatışmalarda şiddetin herkese yöneltildiğini ancak kadınların cinsel şiddete maruz bırakıldığını yani tecavüze uğradığını görmekteyiz. Tecavüze uğramak durumu sadece kadınları bağlamakla kalmaz, bedenleri milletin namusunun temsilcileri olarak görüldüğü için, "namusu kaybetme" durumunun göstergeleri haline getirilirler (Saigol, 2011: 250). Ulus oluşum sürecinde merkezi bir yerde olsalar bile, kadınlar idari aygıtın sınırına düşmüşlerdir. Bu durum, vatanın bizzat korunulacak bir kadın olarak temsil edildiği milliyetçi söylemlerde, kadınların cinsel davranışlarına yönelik kaygılarda kendisini belli eder. Kadınların cinsel davranışlarına yönelik bu tutum, ulus ile "öteki"ler arasındaki ayrımın ifadesinde önemli bir yer bulmaktadır (Kandiyoti, 2013: 163). "Öteki"nin kültür ve erkeklik simgesi de kadınlar ve onların cinselliği üzerinden yürütülmektedir. Kadınların "namuslarını kaybetmesi" hem kültürel ve dini açıdan hem de ulus açısından bir utanç olarak görülmektedir ve intikamının alınması gerekmektedir. Kadınların "namuslarının lekelenmesi" ailenin, ulusun ve vatanın "namusunun lekelenmesi" olarak görüldüğü için, savaş dönemlerinde düşman ırkının sistematik tecavüzlerle "kirletilmesi" onların uğratılabileceği en büyük yenilgidir. Düşman olarak

tanımlanmış bir yabancının kimlikleri tehdit ettiği her yerde, kadın bedenleri ve "namus"ları bu şiddetli çatışmaların gerçekleştirildiği alanlar olmuşlardır (Saigol, 2011: 251 – 255).

Sınıf, kast ve iktidar yapılarıyla dikey olarak; etnisite, din ve toplumsal cinsiyet çatışmalarıyla yatay olarak bölündüğü iddia edilen "modern" toplumların temel unsurlarından biri de çatışmadır. Devletler, tanımları gereği hakim bir sınıf veya grubun çıkarlarını temsil edip, ezilen grupların çıkarları aleyhine işlev görürken zora başvurabilmektedir. Homojen bir proje ortaya koymaya çalışan ve resmî milliyetçilik politikalarını yürüten ulus-devletler, farklılıkları silmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmek için şiddeti kullanmaktadır. Uluslar da kendilerini diğer uluslardan farklı olarak tahayyül ederler ve yarattıkları bu "ötekilik" durumu ile bir anlamda "düşman"larını belirlemektedirler. Bundan dolayı çoğu devlet, "düşman"dan gelebilecek tecavüz, saldırı ve işgale karşı kendi sınırlarını korumak adına ordular bulundurmaktadır. Bundan dolayı militarizasyon, ulus-devletlerin başta gelen özelliklerinden ve önceliklerinden birisi haline gelmiştir (Saigol, 2011: 227 – 229).

Milliyetçi ideolojiler, ulus devlet özelinde ve beka sorunu çerçevesinde tanımlanabilecek bir tür "doğa durumu" üzerinden hareket etmektedirler. Hobbes'ta düşünsel kökenlerini bulabilen bu varsayım üzerinden, insanların doğası gereği saldırgan olduğu bir dünyada "düşmanların kol gezdiği", bundan dolayı da ulusların varlıklarını sürdürebilmek için düşmanlarına karşı "caydırıcı" bir takım tedbirleri

alması gerektiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda ulus-devletleşme sürecinde milliyetçi düşüncelerin, içte ve dışta şiddet kullanma tekeline sahip olma gerekliliği üzerinden hareket ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Milliyetçi ideolojiler çoğu zaman militer çağrışımları olan kavramları kullanmakta; savaşlar, kahramanlık hikayeleri, efsaneler üzerinden hem milli kimlik oluşturma çabaları hem de "ideal" kadın ve erkek formları oluşturulmaya çalışılmaktadır. "Ulusun devamı" düşüncesinin kişisel yaşamlardan daha önemli görülmesi ve bununla birlikte gelişen kahramanlık hikayeleri ve askerî disiplin altında yaşama gerekliliği hem ulus-inşa sürecinin hem de kadınlığın belirleyici parçaları haline getirilmektedir (Öztan, 2013: 75 – 77).

Milliyetçiliğin devlet ve kurumlarıyla yakından bağlantısı olduğu için doğrudan siyasal bir tanıma sahip olduğu söylenebilir. Ordu başta olmak üzere söz konusu devlet kurumlarının hem geçmişte hem de günümüzde erkek egemen bir yapıya sahip olması, hegemonik erkeklik kültürü ve ideolojisinin milliyetçilik kültürü ve ideolojisi ile bir arada yürüdüğünü gösterir niteliktedir (Saigol, 2011: 230). Militarizm askerî değerlerin yücetilmesi ve toplumsal hayatın örgütlenmesinde önemli bir rol oynaması anlamına gelirken (Sünbüloğlu, 2013:11); militarizasyon ise sadece büyük ve daimi orduları tasvir etmek için değil aynı zamanda militarist düşünme tarzının bütün toplumu etkilemesi anlamında da kullanılmaktadır. Şiddete dayalı imgelerin, duygu ve düşüncelerin, kavrayışların bütün topluma nüfuz etmesi ve çatışmaların silah zoruna başvurulmadan çözüme kavuşturulmasının imkansız olarak düşünülmesi gerçekleştiyse eğer, bir toplumda militarist düşüncenin yerleştiği

söylenebilir (Saigol, 2011: 230 – 234). Militarist olan ile olmayan arasındaki muğlaklığının farkında olmak, militarizmle iç içe geçmiş olan milliyetçilik ve toplumsal cinsiyetin de incelemeye dahil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle militarizmle bağlantısı doğrudan kurulamayan ancak gündelik hayat pratiklerinde yer ederek kültürel değerlerin kurucu öğesi olan milliyetçi ve cinsiyetçi paradigmalar da görünür hale gelebilir (Sünbüloğlu, 2013: 11 – 12). Bütün kurumlara şiddetin hakim olması ve savaş, kan, şehitlik, zafer, yenilgi gibi konular sivil hayatta günlük yaşantının bir parçası haline gelmesiyle; şiddet günlük hayatta o kadar nüfuz sahibi olur ki verdiği zararlar görünmez hale gelebilir. Meşru şiddetin bir biçimi olarak görülebilecek olan ulus-devlet, zihinlere işlemektedir ve bu süreç çağrışım gücü yüksek imgelerle yapılmaktadır. Kitle iletişim araçlarında, ders kitaplarında ve anıtlarda ulus-devlete övgüler düzülürken, aynı zamanda bir arzu nesnesi haline de getirilir ve bu durum şiirlere, şarkılara konu olur. Askerî değerlerin hakimiyeti, ulus-devlete yönelik duyulan bu arzu ve toplumsal cinsiyet komplike bir ilişkinin bağlarını oluştururlar. Ulus anlatısının kadın bedeni üzerinden kurulması kadını, ulusun, benliğin ve manevi dünyanın simgesi haline getirir. Vatanın hem annelik hem de romantik ve erotik anlamları bulunan kelimelerle tasvir edilmesiyle, vatan için duyulan arzu da bir erkek azusu olarak yansıtılır. Ona sahip olmak, onu sevmek, korumak ve "düşman"larına karşı onun uğruna ölmek arzusu da bu yansımanın devamıdır. Vatan toprağı ve anne olmak arasında kurulan bu bağda, her ikisi de sevilir, sayılır ve her ikisi de korumaya muhtaç olarak tasvir edilir ve bundan dolayı her ikisinin de namuslarını korumak uğruna can vermeye hazır erkekler tahayyül edilir (Saigol, 2011: 230 – 234).

Kadınların bir millete aidiyetleri genellikle bir erkek vatandaşla evlenmiş olmalarına bağlanmış, bundan dolayı da vatandaşlıklarının tam bir vatandaşlık sayılamayacağı iddia edilmiştir. Kadınlar ulus inşasında devletin ikinci sınıf yurttaşları olarak konumlandırılmış olsalar da, devletin militarist taleplerine eksiksiz bir biçimde uymaktadırlar ve hakim imgelerden ve bunların anlamından eşit derecede etkilenmektedirler. Ulus-devletleşme sürecinde gerek aktif gerekse ikincil rollerde kadınlara verilen bu görevler, "modern" ulusa dair kurulan tahayyüllerin gerçekleştirilmesini ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümlerini beraberinde getirmektedir: koruyucu ve güçlü erkekler, tam karşılarında yer alacak olan korumaya muhtaç kadınlar olmadan kurgulanamaz. Her ne kadar kadınların, doğal ve biyolojik olarak erkeklerden daha barışçıl oldukları öne sürülüyor olsa da, bir yandan da ulusal davaya anne, kız ve birçok noktada savaşçı olarak dahil olmaktadırlar. Kadınlar bu durumda sadece cinsiyetlendirilmiş şiddet anlatısının vücut bulduğu bedenler olarak kalmamakta, aynı zamanda da şiddet ve savaşa dair imgeleri yaratan ve koruyan konumuna gelmektedir. Savaşın "erkek işi"olması, kadınlarda bulunmayan bir güç ve cesaret gerektirdiği iddiası savaş imgelerinin de feminen ve maskülen olarak ayrılmasına neden olmuştur: yenilgiye uğramak feminen bir olgu iken, yenmek erkeklere ait bir durum olarak yansıtılmaktadır. Erkek çocuklar kendilerine verilen oyuncak silahlarla oynaması ve düşmanı öldüren asker imgesiyle büyütülmeleri, güçlerini ifade etme ve "erkekliklerini ispatlama" ihtiyacını çocuklara küçük yaşlardan bu yana aşılanan bir durum haline getirmektedir. Güç, savaş ve ölüm imgeleri iktidar ve erkeklikle pekiştirilerek, maskülen ve güçlü bir millet kurgulaması gerçekleştirilir. Devletin devamlı bir tehdit altında olduğu söylemi sayesinde savaş ve kahramanlık vurguları hem kamusal hem de özel alanda yaygın

imgeler haline getirilir. “Vatan toprakları”na devletin ve ordunun “mührünü bastığı” bu ortamda, kadın bedenleri ulusu imgelemeye başladığı için bölgesel, ulusal ve uluslararası çatışmalar kadın bedenleri üzerinden ilerletilmeke ve kadın bedenleri şiddet dolu bu mücadelenin yürütüldüğü alanlar haline gelmektedir (Saigol, 2011: 242 – 249).

Militarizmin Türkiye'deki özgün biçimi anlamlandırılmasında milliyetçilik önemli bir alanı oluşturmaktadır. Söz konusu özgünlüğün kaynağını, ordu-millet düşüncesinde ve bu düşüncenin Türk milliyetçiliği tarafından yorumlanmasında aramak ise anlamlı olacaktır. İlk olarak 1803 yılında İngiltere'de yayımlanan bir kitapta karşımıza çıkan ordu-millet tanımlaması Fransa'ya atıfta bulunmak için kullanılmış ve esas ifadesini 1880'lerin sonuna doğru bulmuştur. Dönemin karakteristiğini yansıtan topyekün savaşlar, tüm yurttaşların her an silah altına alınması ihtimalini ve millî orduları beraberinde getirmiştir. Türkiye'de ise 1930'larda Türk Tarih Tezi'nin geliştirilmeye başlanmasıyla birlikte, ordu-millet kavramına özgün bir anlam yüklenmeye başlanmış ve askerlik Türk kültürünün uzantısı olarak gösterilmeye başlanmıştır (Sünbüloğlu, 2013:12 – 13). Militarizmin en genel tanımlarından birisinin, “ordusuyla bütünleşmiş toplum” anlayışı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa; ekonomiden sanata toplumal hafızada yerini alacak her alana nüfuz ettiğinden söz etmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasındaki önemli yapı taşlarından birisi de militarizmdir ve asker-ulus anlayışı bu alanlar üzerinden pekiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi merkezileşme ve ulus inşası sürecinde zorunlu askerlik uygulamalarının hayata geçirilmesi ve ulusun yarısının

silah kullanmayı öğrenmesinin ve ordudan geçmesinin zorunlu hale getirilmesidir. Bu deneyime sahip olmak, "erkek" ve "vatandaş" olmanın bir şartı haline getirilmiş, bu durum da militarizasyonun günlük hayata ve kimliklerin oluşumuna eklemlenmesini sağlamıştır. Yalnızca vatan müdafasına değil, erkek ve kadınların vatandaşlıkla kurdukları ilişkiyi belirleyen bir uygulama haline gelmiştir askerlik. Kadın-erkek eşitliği hedeflenmiş olsa bile, bu hedefin var olup olmadığı da tartışmalı olmakla birlikte, zorunlu askerlik uygulamasıyla birlikte erkekler bir çatı altında birleşirken, kadınlar önemli bir şekilde farklılaştırılmıştır (Altınay, 2011: 279 – 281).

"Askerlik vazifesi"ni erkekler için adeta doğallaştırarak normalleştiren, milliyetçiliğin ordu-millet söylemidir (Öztan, 2013:88). Türkiye'de ordu-millet miti üzerinden ilerleyen militarist düşüncenin hegomonik erkeklik ile olan ilişkisinin anlamlandırılması, sadece erkeklik tanımlamaları üzerinden değil aynı zamanda bu erkeklik tasavvurlarını besleyen ve yeniden üreten "ideal" kadınlık üzerinden de yapılmak zorundadır. Ulus-devletin egemen bir yapı haline gelmesinde, cephe ve cephe gerisi ayrımının silikleşmesi ve topyekün bir savaş ortamının doğmasıyla kadınların da savaşların bir unsuru haline gelmesi önemli bir yer almaktadır. Bir kadın için asker bir çocuk yetiştirmek bir kahraman yetiştirmek anlamında kullanılmakta, onu "vatan uğruna" yitirmeyi göze almasına ise başlı başına bir anlam atfedilmektedir. Ancak topyekün savaş stratejisinin gelişmesi ile kadınlar artık sadece "kahramanların anneleri" değil, aynı zamanda "erkeğin bıraktığı" yerden işleri devralan "dişi kahramanlar"dır. Milliyetçi-militarist düşünceye göre kadınların savaş içerisinde aldıkları bu faal görevler, ulusal birliğin de bir göstergesi

sayılmaktadır ve Türkiye gibi bağımsızlık mücadelesi ile rejim değişikliğinin peş peşe geldiği ülkelerde bu durum daha da belirgindir. Türkiye'deki kültürel formlar içerisinde askerlik, askeriye ve kadın(lık) ilişkisi ile zorunlu askerliğin gündelik yaşama etkileri belirli bir süreklilik arz eder. Erkeğin zorunlu askerlik nedeniyle "evden uzaklaşması", kadını anne-eş-kardeş olarak bekleyen konumunda tutan bir zamana tekabül etmektedir. "Vatan için" kışlaya giden erkeğin sağlıklı bir şekilde evine dönmesini bekleme hali, ataerkil ilişkilerin halen gücünü koruduğu bu toplumda bir çeşit "yoksunluk" ve "eksiklik" hali olarak görülmektedir. Belirsizlikten doğan endişelerin üretilmesine neden olan bu "yoksunluk hali", sıcak çatışmaların vuku bulduğu dönemlerde katmerlenerek artmaktadır. Fakat aynı zamanda "asker yolu gözlemek", kültürel olarak onurlu bir özlem ve sabır göstergesi olarak kodlanmış durumdadır. Askere giden erkeğin sağ sağlim eve dönmesi için dua etmek ise daha çok kadınlara ve aile büyüklerine atfedilmiş durumdadır ve bu süreç içerisinde kadınlar üzerindeki mevcut toplumsal denetimlerin artış gösterdiği de söylenebilir. Erkeğin sivil hayata dönmesi ile kadınların gündelik hayata dönmesi ise birbirini tamamlayan süreçlerdir. Eğer bu süreç içerisinde erkek gazi ya da şehit olmuş ise, kadınlardan genel olarak "haklı bir gurur" duymaları ve bu durumu bir tür sükunet ile karşılamaları beklenmektedir. Kadınların metaneti ve sükuneti erkek kahramanlığının bir parçası olarak görülmektedir ve bu çerçevede isyana kesinlikle bir alan ayrılmamıştır. Erkeğin "eksilmesinden" ya da kaybından duyulan acı, genel olarak milliyetçi-militarist duyguların ve dışavurumların bir yansıması olarak kabul görürken; "vatan sağolsun" demeyen kadınların ayıplanması ya da en "iyi" ihtimal ile dışlanması da ,çoğu zaman bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztan, 2013:96- 98).

III. GÖRÜŞMELERDE AYNILIĞI/FARKLILIĞI BELİRLEYENLER

Gaziantep'te görüşülen kadınların en küçüğü 17, en büyüğü 80 yaşındaydı ve bazısı köyde, bazısı şehirde büyümüştü ancak hepsi görücü usulüyle ve biri hariç hepsi akrabalarıyla evlenmişlerdi. Bu duruma göre Gaziantep'te görüşülen kadınlar içerisinde görücü usulüyle evlenmenin geçmişte kalan bir olgu olduğunu söylemek ya da köyde/ şehirde büyümek, okuma-yazma bilmek/bilmemekle ya da üniversitede mezunu olmakla görücü usulü arasında da herhangi bir bağ olduğunu söylemek zor; görüşmecilerden ikisi köyde, üçü şehirde büyümüştü ve biri hiç okuma- yazma bilmezken, biri üniversite mezunuydu. Muğla'da konuşulan kadınlardan en küçüğü 24, en büyüğü 78 yaşındaydı. Mürüvvet Hanım, aynı köyden olduğu eşiyle "doğal bir sonuç" olarak evlendirildiklerinden bahsederken; Leyla Hanım ve Hasibe Hanım köyde büyümüş ancak farklı eğitim seviyelerinde iki kadın olarak, onlar da benzer bir şekilde ailelerinin istedikleri kişilerle evlenmişlerdi. Ziynet Hanım arkadaşı vasıtasıyla tanıştığı eşiyle evlenmiş ve 20 yıl önce kaybetmiş eşini. Üniversite öğrencisi olan Ayça Hanım ise bekâr. Rize'de görüşülen kadınların en küçüğü 22, en büyüğü 71 yaşındaydı. Görüşülen kadınlar içerisinde yaş ortalamasının en düşük olduğu ve üniversite okuyan/mezun olan kadın sayının en fazla olduğu bu grupta iki yüksek lisans öğrencisi ve bir tane lisans mezunu bulunmaktaydı ve hepsi bekârdı. Bunun dışındaki iki kadından biri 53 yaşında, diğeri 71 yaşında ve her ikisi de görücü usulü ile akrabasıyla evlendirilmiş ve eşlerini kaybetmişlerdi.

A. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Cinsiyet rejiminin en kritik noktalarından birisi, kadınlık ve erkekliğe ilişkin yaygın inançlardır ve bunlar cinsiyet rejiminin somut ilişkiler içerisinde nasıl görüldüğünü ve üretildiğini anlamak adına çeşitli ipuçları sunarlar. Bu ipuçları ise, cinsiyet ilişkilerini barındıran iktidar mekanizmalarını anlamayı ve kadınlarla erkeklerin bu mekanizmalar içerisindeki yerlerini anlamayı sağlar (Bora ve Üstün, 2005: 42). Cinsiyet rejiminin belirli noktalarını yakalamak ve toplumsal cinsiyet rollerini açığa çıkarmak adına, görüşülen kadınlara bazı sorular sorulmuştur. Bunlardan ilki, "kadın olmak"la ilgili ne düşündükleri ve "kadın/erkek olmanın" ne gibi farklı roller getirdiğiydi. Laz ve Kürt kadınları, ve tabii hem her iki etnik kimliğin rollerine dışarıdan bakan hem de kendi toplumsal cinsiyet rollerini değerlendiren bir göz olarak Türk kadınları, gelenekselleşmiş ve toplum tarafından bir baskılama aracı olarak kullanılan toplumsal cinsiyet rollerine karşı genel olarak benzer bir yaklaşım seyrettiler;

> *"Kadın dediğin namusunu koruyacak, ailesine ve şerefine söz getirmeyecek. Nerede nasıl davranacak, konuşacak iyi bilecek. Çocuklarının vatana millete hayırlı evlat olması için uğraşacak. Ailesinin bütünlüğünü sağlayacak. Erkeğin kusurlarını örtecek çoğu zaman.."*

Gaziantep, Rize, Muğla fark etmeksizin orta yaşlı ve yaşlı kadınların tamamı neredeyse yukarıdaki gibi basmakalıp cümleleri kullandılar "kadın olma"nın ne

demek olduğunu anlatmak için. Bu durum, yaşın gençleşmesi ya da eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte sorgulanır hale geliyor olsa da, bu kalıbın tamamen dışına çıkıldığını söylemek zor. Sadece Rize'de konuşulan üç genç kadından ikisi, kendi ailelerinin anaerkil olduğundan, anne-anneanne-babaanne üçlemelerinin erkeklere göre daha baskın olduğundan bahsetti. Bu durum, *"Lazlarda genel olarak iç işlerinden kadın sorumlu ve tam yetkili olarak görülür. Dış işlerde erkek sorumluymuş gibi görünse de, bu sadece uygulama alanındadır ve karar noktasında kadının iradesi önemlidir"* tespitini anımsatır şekildeydi (Aksoylu, 2010: 369) ancak kadınların son sözü söyleme hakkına sahip olduğu iddia edilen bu aile yapısında bile, hem çay toplayıp evini geçindirme hem de çocuğuna bakma "görevi"nden tamamen sıyrıldıklarını söylemek zor.

"Eline mesleğini almış, işini gücünü bulmuş; evine, karısına, çocuklarına sahip çıkan" olmak ise genel olarak "erkek olma"nın tanımı olarak sunuldu. Kadın ve erkeklerle ilgili bu klişe yanıtlar çok sık tekrarlanırken gençler ve yaşlıların, eğitim ve eğitim almayanların verdikleri cevaplar arasında çok büyük farklılıklar olmadığını görüldü. Aksu Bora ve İlknur Üstün'ün tespitindeki gibi, erkek olmakla ilgili bir durumun genel olarak somut ve çevrede yer alan erkekleri yansıttığı, buna istinaden kadın olmakla ilgili durumların hem daha çok konuşulduğunu hem de daha soyut bir kadınlık üzerinden ilerlediğini söylemek mümkündür (Bora ve Üstün, 2005: 42 – 43).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın ya da var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmanın gerekliliği neredeyse her görüşmeci tarafından onaylanan bir noktaydı. Buna karşılık, bunun nasıl sağlanacağı ise belirsizlikte kalan bir konuydu. Zira, hem adalete hem de siyasete bu konuda sağlam bir güven duyulmadığı kesindi. Yasalarda eşitliği sağlamanın önemli olduğunu ancak asıl meselenin bunların uygulanabilir hale getirilmesi ve zihniyet değişikliği meselesi olduğunu savundu daha genç ve daha eğitimli görüşmeciler. Orta yaşlı ve daha yaşlı görüşmeciler ise, bunun "doğal" bir sonuç olduğunu, bir kültür meselesi olduğunu söylerken aslında arka planda bu durumun değişmezliğine dair düşüncelerini yansıtmaktaydı.

B. AİLE

Milliyetçi projelerin kadını anavatanın bir cisim hali olarak görmesi ve etnik topluluk üyelerinin kültürel ve biyolojik taşıyıcıları olarak konumlandırmasından dolayı (Arman ve Şerbetçi, 2012: 74) toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadınlık/erkeklik hallerinin en belirgin ortaya çıktığı alanlardan biri olan aile, konuşulan konulardan birisi olmuştur. Bunla alakalı sorulan sorular, evli olan görüşmeciler tarafından sadece kendi evlilikleriyle bağlantılandırılarak cevaplanırken; yaşları daha genç ve bekâr olanlarsa, kendi anne-babalarının aile içerisindeki konumlarından ve kendi çocukluklarından bahsettiler. Milliyetçiliğin daha dar alandaki pratiği olarak kabul edilen ailenin kurulması ve kadınla erkeğin aile içerisinde sahip olması gerektiği iddia edilen rollerin aslında pek çok kadın tarafından da içselleştirildiğini ve

sorgulanmadığını söylemek mümkündür. Özellikle kadınların eğitimine verilen önem, çocukları kadınların yetiştirmesi gerektiğine dayanan ön kabüle ve eğitimli kadınların annelik görevlerini daha iyi yapacağı düşüncesine dayanmaktaydı (Arman ve Şerbetçi, 2012: 75).

Bahsedilen kadınlık ve erkeklik rollerinin en çok ortaya çıktığı alan olarak aile, "ideal" rollerin etnik kimlik fark etmeksizin içselleştirildiği bir konumda karşıma çıktı. Görüşmeciler içerisindeki en yaşlı ve en erken yaşta evlenen Berivan Hanım aileye ve aile içerisinde kadın ve erkeğin var olduğu söylenen görevlerine ilişkin düşüncesini şu şekilde dile getirmişti;

> *"Ben 14-15 yaşlarımda evlendim. Kocam akrabamızdı zaten, babam verdi. Evlenince köyden şehre geldik biz. Kocam çalıştı ben 10 tane çocuğa baktım. Şehirde işi olan da gelir bizde kalırdı, öyle günlerce haftalarca.. Ben hem evimi temizledim, hem masrafımı gördüm, hem akrabaları ağırladım. Kocam işten gelince rahat etti hep.. Bir de bizde mesela erkek çocuk doğurmak çok önemli gelinken. Benim 2 oğlum oldu sadece ama Allah razı olsun kocam hiç bir şey demezdi kız olunca da, gelir başlarını severdi.."*

Berivan Hanım gibi daha reşit olmadan görücü usulü ile evlendirilen ve Rize'de görüşülen Nimet Hanım ise "değişen zamanlar" ama "değişmeyen görevler"den şu şekilde bahsetti;

"Benim evlendiğim vakit daha çocuktum. Şimdi o yaşta evlendiremezsin kimseyi, zaman değişti. Biz cahil kaldık. Benim torunların hepsi okudu, okusun zaten. Çocuğu da yetiştiren anasıdır sonuçta. Bizde mesela çok güzel bir laf var 'itler de ana oluyor' diye. Analık sorumluluk ister öyle doğurdum kendi kendine büyür elbet demekle, kocam da bakar demekle olmaz. Anayla baba bir olur mu hiç?"

Rize'de görüşülen okuma yazma bilmeyen 71 yaşındaki Nimet Hanım'la, Gaziantep'te görüşülen lisede okuyan 17 yaşındaki Yıldız Hanım'ın annelik konusunda benzer düşünceleri taşıması görüşmelerin enteresan yanlarından biriydi;

"Ben seneye reşit olunca evleneceğim. Ama korkuyorum tabi. Hem gurbete gidecem diye, hem de ne bileyim kocamı tanımıyorum, ailesiyle yaşayacağız zaten. Kaynanam başımda olacak. Belki iyi olur, ben kadınlığı bilmiyorum bana yol yordam gösterir. Annelik de zor tabi, neyi nasıl yapacağımı bilmiyorum. Herkes anne oluyor ama vatana millete hayırlı evlat yetiştirmek önemli olan.."

Rize'de görüşülen ve yüksek lisans mezunu olan 24 yaşındaki Meliha'nın aile ve annelikle ilgili yorumu kanımca, doğup büyüdüğü çevreyi değiştiren ve farklı düşüncelerle çarpışan pek çok kadının yaşadığı deneyimi yansıtır nitelikteydi;

"Ankara bana çok farklı ortamlar, fikirler sundu. Bizde kadın tarlaya da gider, odun da keser, yeri gelir deresine de sahip çıkar, çayını biçip eve para da getirir. Ama annelik aksatılacak bir iş değildir. Ben babamdan çok annemin ve büyük annelerimin baskısını hissettim, onlar daha otoriterdi. Şimdi diyorum çocuğa bakmak benim görevim değil sadece, ya da "yuvayı dişi kuş yapar" misali uğraşmanın anlamı yok. Ama onlarla bunu tartışamazsın, o yüzden Rize'ye dönünce tekrar o sarmalın içine giriyorsun maalesef.."

C. BEDENİN KONTROLÜ

Kadınların "sıcak aile ortamı"nın kurucuları olduğu yönündeki söylemin dışında, kadınlığa ilişkin bir diğer kategori namus çevresinde ilerleyen bir dizi anlatıydı (Aksu ve Bora, 2005: 44). Türk, Kürt ya da Laz kadınlar fark etmeksizin görüşmelerin tamamında cinsellik konusunun ya hiç konuşulmadığını ya da namus kavramıyla bağlantılı olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Namus kavramınınsa neredeyse her görüşmeci tarafından evlilik dışı cinsel ilişki yaşamamak ve bekâreti korumak anlamında kullanıldığını söylenebilir (Bora ve Üstün, 2005: 67). Kadın bedeninin denetim altına alınması "namusunu kaybetme" olgusuyla ele alınırken; toplumun kullandığı eril ve tahakkümcü dilin kadınlar tarafından da benimsendiği ve etnik aidiyetlerinden azade benzer cevaplar verdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Orta yaşlı ve daha yaşlı olan kadınların tamamı evlilik öncesi

cinsel ilişkiye kesin bir şekilde karşı çıkarken; daha genç olanlarsa ya evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamadıklarını ya da yaşasalar bile "belirli bir seviyeye" kadar yaşadıklarını ifade etmişlerdi. Henüz evlenmemiş biri olarak bu konuyla ilgili benimle konuşulabilecek tek şey ise bir uyarıydı; *"en nihayetinde zararı kadının gördüğünü, erkeğe bir şey olmadığını"* unutmamalıydım. Bu durum Bora ve Üstün'ün yaptığı araştırmada elde ettiği bulgularla benzeşir niteliktedir: Namusun kadın bekâreti ile hemen hemen aynı anlamda düşünülmesi, bekârete zarar vermeden yaşanan cinsel ilişkilerin namusa zarar getirmediği düşüncesinin doğmasına neden olmaktadır (Aksu ve Üstün, 2005: 69).

Namusla ilgili olduğu düşünülen her tutum ve davranış, kadın cinselliği üzerinden tanımlanmakta ve erkekler tarafından kontrol altında tutulması gerektiği düşünülmektedir. Soy temelinde örgütlenmiş toplumlarda ise "kadının namusu" "aile şerefi" ile iç içe geçmiş durumdadır ve söz konusu "şeref" erkekler üzerinden ilerlerken, "utanç" duygusunun kadınlara ait olması gerektiği iddia edilmektedir. Güneydoğu'da da, tüm topluluğa/aşirete ait görülen "şeref"in kuşaktan kuşağa "sorunsuz" aktarılması, bireylerden ve bireysel olaylardan daha önemli görülmektedir (Ökten, 2009: 307). Gaziantep'te görüşülen ve orada görüşülen diğer tüm kadınlar gibi görücü usulü ile nişanlanmış olan Yıldız;

> *"Bizde bugüne kadar herkes akrabalarıyla evlendi. Hepimizin soyadı aynıdır. Benim de akrabalarımdan biriyle evleneceğim belliydi yani. Seneye liseyi bitirdiğimde evleneceğim. Sevgilim olmadı hiç, olsaydı ya da bir namussuzluk*

yapsaydım 'K..ların (Soyadını söylüyor) kızını gördün mü' diye konuşurdu herkes. Şimdi mesela nişan bozulsa da laf olur. Herkes sorumlu olur, herkese söylenir 'sizin kızın nişanı neden bozuldu?' diye.. Ondan bizde öyle şeyler olmaz" diyerek hem "öyle şeyler" diyerek kastettiği sevgilisinin olması, evlilik öncesi cinsel birliktelik yaşamak ya da ailesinin nişanladığı kişiye karşı "görevlerini yerine getirmemesinin" kendisinin yapacağı şeyler olmadığını hem de bunun doğrudan tüm aileyi ilgilendiren bir durum olduğunu belirtiyor.

"Aile şerefi" ile ilgili benzer bir konumlandırmayı Rize'de görüşülen 53 yaşındaki Fatma Hanım da aktarıyor;

"Şimdi bizim çocuklarımız okumak için falan şehir dışını da gidiyor, kendileri seviyorlar ama ben liseden mezun olunca evlendim, evlendirdiler daha doğrusu. Eşim uzaktan akrabamızdı, görücü usulüyle oldu. Mutaassıp bir aileydi bizimkisi, bırak sevgili olmayı genç kızın bir erkekle yolda yürümesi bile çok büyük bir olaydı. Babam büyük bir otoriteydi ama annem de çok baskındı. Eşim, anne tarafından akrabamızdı zaten. 'Kızlar bir yaştan sonra kendi evini bilmeli' derdi. Evliliklerimiz de onun da etkisi büyüktü o yüzden.."

Fatma Hanım'ın aktardığı olayda dikkati çekmesi gerektiği düşünülen anekdotlardan birisi, namus ve şeref kavramları etrafında kurulan bu düzenin kadınlar tarafından da bir baskılama aracı olarak kullanıldığıdır kanımca. Kadınların hem bu baskının

altında ezildiği hem de ezmeye başladığı durumlardan birisini, daha farklı bir şekilde, Gaziantep'te görüşülen Zeynep Hanım da aktardı;

> *"Liseden beri sevgilim vardı benim, annem mesela sevgilim olduğunu öğrenmişti. Ama bizim öyle el ele dolaşmak gibi bir durumumuz olmadı hiç. Babamın kulağına gitmesin diye, biri görmesin diye. Bizde herkes ya akrabalardan biriyle evlendi ya da görücü usulü oldu. O yüzden birinin görmesi bütün ailenin bilmesi, bütün ailenin meselesi olması demekti. Annem başka bir mezhepten olduğunu öğrenince baskı kurdu mesela. Bizim ailede olmaz böyle bir şey diye. O da babamdan, akrabaların 'kıza nasıl söz geçiremediniz' demelerinden korktu; onu da anlıyorum.. Gerçi sonra başka nedenlerle ayrıldık ama o zaman böyle bir baskı vardı sonuçta.."*

Namusun evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamamak şeklinde konumlandırılması tüm kadınların maruz kaldığı ve kimi zaman da onlar tarafından kullanılan bir baskılama aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, beden kontrolünü ve "namusa sahip çıkma"yı başka durumlarda yapan kadınlar da vardı. Muğla'da görüşülen 54 yaşındaki Ziynet Hanım da diğer tüm kadınlar gibi evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamaya karşı bir duruş sergilemekle beraber; eşini kaybetmiş bir kadın olarak kendi deneyimlerini de aktarmıştı;

> *"Kadının her şekilde dikkatli olması lazım sonuçta. Toplumumuz öyle bir toplum. Erkeğe bir şey olmuyor. Bekârken de hayat zor kadınlar için ama dul kalınca iki*

üç kat daha fazla dikkat etmen gerekiyor. Toplumun dul kadına bakışı belli, en doğuda yaşasan da bu böyle, en batıda da böyle. 20 yıldır akşamları ben kimsenin kapısını açmadım, eşleri geldiği zaman kimsenin evinde durmam. Varsın soğuk desinler, konuşmuyor hiç desinler. Herkesle konuşuyor deyip laf edilmesinden iyidir.." Ziynet Hanım'ın kendi kendine kurduğu bu baskılama aracı kadınların üzerinde başkalarının ve birbirlerinin kurduğu baskıya başka bir boyut getirmekteydi kanımca.

D. DEVLET/VATAN/VATANDAŞLIK BAĞI (GÖÇLE GELENLER/ANADİL/TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ)

Özellikle son yirmi yılda Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yaşanan çatışma süreci, Kürtlerin zorunlu göçünü de beraberinde getirmiştir ve bu durum batı illerinin demografik yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Türkiye'nin batı illerinde yer alan yoksul bir Kürt kitlesinin varlığı, "Kürt meselesi"ni bu şehirlerde yaşayanların doğrudan temas ettikleri bir durum haline getirdi. Göçle gelen Kürtlerin bir topluluk ya da cemaat olarak kentsel hayatın bir parçası olmaya başlaması, Kürtlerin ve Kürtlüğün "dışarıdan" nasıl algılandığını da belirlemektedir (Saraçoğlu, 2009: 17). Özellikle Muğla'da görüşülen kadınların, Kürtler/Kürtlük hakkındaki görüşlerinin özellikle Saraçoğlu'nun da bahsettiği göçle gelme meselesi üzerinden ilerlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Göçle birlikte "şehirlerin bozulduğu" imajını çok daha gerilere götürmek mümkünse de, günümüzde kullanılan söylemin özgül yanını

bu söylemin hedef tahtasına özel olarak Kürtleri koyması ve etnikleştirilmiş haliyle tezahür etmesi olduğunu söylemek ise mümkündür (Saraçoğlu, 2009: 34).

Üniversitede öğrenci olan Ayça'nın düşünceleri aslında Muğla'da görüşülen tüm kadınların düşüncelerini yansıtır nitelikteydi;

> *"Burası küçük bir şehir, herkes birbirini tanır. Kadınlar için en rahat şehirlerden biridir, gece 12'de bile sokakta yalnız yürürsün de dönüp bakan bile olmaz. Ama artık sahil kenarına indiğin zaman rahat edemiyorsun. Ülkenin en lüks yerlerini işletenler de onlar tezgahta midye satanlar da. Her yerdeler ama bizim buraların belli bir düzeni var, onlar pek uyum sağlayamıyorlar. Nerede bir laf atma, nerede bir taciz onlardan geliyor.. Kötekli'deyken falan da napalım tipinden konuşmasından anlıyorsun zaten, ona göre uzak duruyorsun..*" . (Kötekli; üniversitenin ve çoğunlukla öğrenci evlerinin olduğu semt)

Muğla'da görüşülen tüm kadınların Kürtler'in "şehrin bozduğu" iddiası daha çok suça karışma ve kendi güvenlikleri üzerinden ilerlerken; Hasibe kendi görüşünü maddiyata dayandırarak şöyle açıklıyor; *"Ben tuvalet temizliyorum çocuklarımı okutmak için. Bu da yetmiyor akşamları da hafta sonları da temizliğe gidiyorum. Kocam emekli olduğu halde çalışmaya devam ediyor. Ben gerekirse kendi tarlamı da ekiyorum, ekmeğimi de yapıyorum.. Ama onlar öyle olmuyor. Yani okumuş olanları değil elbet. Ama diğerlerinin elektriği kaçak, içtiği çay bile kaçak.."*.

Görüşmecilerin gerek Muğla'ya göçmüş, gerekse ülkenin farklı yerlerinde yaşamaya devam eden Kürtler hakkındaki genel görüşlerinden birisi de "cahillik" üzerine kurulmakta. "Şehrin bozulması" ve "ele geçirilmesi" ile paralel ilerleyen bu düşünce, çok çocuk yapmaktan, nerede-nasıl konuşulacağının bilinmemesine, kamusal alanlara uyum sağlayamamaya kadar pek çok alanla doldurulmaktadır. Formel eğitim alma oranının azlığı üzerinden ilerleyen bu iddianın ise aslında daha çok kültürel ve genetik bir mirasmış gibi algılandığına tanık olmaktayız. Kürtlere özgü olduğu varsayılan feodal ilişkilerin onları "cahil", çok eşli, çok çocuklu bir hayat sürmeye ettiği ve "medeniyet dışı" kaldıkları iddia edilmektedir (Çoban-Keneş, 2014: 68). Özel olarak Kürtlere yöneltilen "işgalci" söylem, Kürt göçünün bilinçli bir strateji ve meydan okuma olduğunu iddia etmekte ve söz konusu bu işgal sadece kitleler halinde şehre göçmeyi değil, geldikten sonra da çoğalmayı yani Kürtlerin çok çocuk yapmasını da kapsamaktadır (Saraçoğlu, 2009: 35). Bu algı üzerinden kendi deneyimlediği bir olayı Ziynet şu şekilde aktarıyor;

> *"Yeni bir ev alacaktık, daha inşaat bitmemişken gidip baktık. Apartmandan çıkmaya hazırlanırken önünde bir sürü ayakkabı yığılı bir daire görünce işçiler orada kalıyor diye düşündük. İnşaat ne zaman biter sormak için kapıyı çalınca bir anda bir sürü çocuk fırladı, kadınlar falan. Meğer toprak sahipleriymişler, Ağrılılarmış. Düşünsene inşaatı bitmeyen apartmanda yaşamaya başlamışlar bile çoktan. Yani bir dairede 20 kişi kalıyor, bir sürü çocuk. Apartman hayatını bilmiyorlar tabi, evi çok beğenmemize rağmen vazgeçtik almaktan toplu yaşanan yerlerde kurallar olmalı sonuçta ama onlar öyle görmemişler ki.."*

Ziynet'in anlattığı bu anektodun görüşmecilerin tamamında benzer önyargılarla karşılanacağına şüphe yok desek yanlış olmayacaktır. Kürtlerin "kültürel sermaye" yönünden eksikliklerinin bulunduğuna, "kentli" ve "modern" hayata uyum sağlayamadıklarına yönelik ön kabul, batı illerinin ülkenin diğer şehirlerine göre daha "medeni" ve "uygar" olduğu iddiasıyla desteklenmeye çalışılmaktadır ve Kürtlerin buna uyum sağlayamadığı görüşü beraberinde hem "cahillik" kisvesini hem de "şehrin bozulduğu" düşüncesini getirmektedir. "Modern" ve "kentli" bu yaşantıya uyum sağlayamamak şeklinde belirtilen davranış kodlarına ek olaraksa, Kürtçe ya da aksanlı bir şekilde Türkçe konuşmak da eklenmekte; bu durum da "cahilliğin" bir parçası haline getirilmektedir (Saraçoğlu, 2009: 40 – 41).

Kürtler/Kürtlük söz konusu olduğunda "şehrin bozulması", yasal olmayan yollarda gelir elde etme ya da kaçak elektrik kullanma/kaçakçılık yapma gibi kriminal olaylar ve "şehrin ele geçirilmesi" üzerinden ilerleyen olumsuz aktarımlar genel Lazlar/Lazlık söz konusu olduğunda karşımıza çıkmamakta. Kürtlere yöneltilen "cahil" oldukları ya da "modern" hayata uyum sağlayamadıkları iddiasının tam tersine, biraz alay biraz beğeniyle karışık olmakla birlikte, "Laz aklı" olarak tanımlanan bir tabirle Lazların şehir yaşamında pratik çözümler ürettiği düşüncesi savunulmaktaydı. Tüm bunların yanı sıra belki de, Kürtlük ve Lazlık konusundaki düşünce ve algılayış farkını belirleyen en önemli etkenlerden birisi ise anadil kullanımı ve "ülkeyi bölmeye çalışmak"tır. "Hepimiz Türk'üz" söylemi üzerinden ilerleyen bu düşünceyle kadınlar hem kendi vatandaşlık bağlarını hem de farklı

etnisitelere olan düşüncelerini aktarmaktalar. Emekli bir öğretmen olan Mürüvvet, bu duruma ilişkin düşüncesini şöyle ifade ediyor;

"Hepimiz Türk'üz sonuçta. Yani farklı şeyler olabilir ama Atatürk ne güzel demiş 'Ne mutlu Türk'üm diyene' diye. Ben O'nun sayesinde okudum, öğretmen oldum; en ücra köylerde bile çalışarak devlete hizmet ettim. 30 sene olmuş ben emekli olalı, halen para alıyorum. Bu fırsatlardan herkes aynı şekilde faydalandı, devlet budur, devletçilik budur. Ama şimdi onlar Kürtçe konuşacakmış, her yere Kürtçe yazılacakmış. Böyle böyle devleti kaybedeceğiz, bölüneceğiz farkında değiller. Ben Lazlarda böyle bir şey görmedim. Sen duydun mu devleti bölmeye çalıştıklarını? Öğrenmek isterse de kendine öğrenir, derdi odur. Ekmeğini yediğin yere ihanet etmenin anlamı yoktur.."

Mesleğinden dolayı farklı şehirlerde görev yapmış olan emekli memur Leyla ise, anadilin konuşulmasını kendi tecrübeleri ve kadınlar üzerinden şu şekilde aktarıyordu;

"Güneydoğu'da görev yaptığımız zaman, sokakta Kürtçe konuşulduğunu duyduğumuz zaman garip olurduk, anlamıyorsun ya bir de ne diyorlar hissi var. Ama kadınlar olunca tuhaf oluyor tabii, ne bileyim derdini bile anlatamıyor sonuçta üzülüyorsun. Ama bunu kullanmasalar keşke, yani siyaset malzemesi oldu. Ülkenin bir dili olmaz mı? Ben onlardan başka kendi

dilimiz var, onu konuşacağız diyen duymadım. Yani vardır dilleri Lazların da ya da diğerlerinin de ama ülkeyi bölmek dertleri yoktur demek istediğim..”

Anadil kullanımını özellikle de Kürtçe konuşulmasını, siyasal ortamın ve kendi siyasal görüşlerinin etkisiyle değerlendiren kadınlar bu duruma, “ülkeyi böleceği” korkusunun da etkisiyle genel olarak karşı çıkmaktalar. Lazca ya da başka anadillerin konuşulması sorusunda aynı büyük tepkiyi vermemelerine rağmen anadillerin resmî dil yapılması ya da kamusal alana dahil edilmesi ihtimali söz konusu olduğunda, Kürtçe'ye yönelik verilen tepkiler Lazca için de verilmeye başlanmaktadır. “Ülkeyi bölmeye çalışmak” iddiasının ise Lazlar söz konusu olduğunda neredeyse yok olduğunu, hatta “Laz inadı” ile bölgedeki “efeliğin” benzerlik olarak algılandığı; herhangi bir bölünme tehlikesinde Lazların da aynı direnişi sergileyeceği düşüncesinin hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Bunun yanı sıra Kürtlerin “şehri işgal” ettiği yönündeki söylem daha ziyade şehirdeki atmosferi değiştirdikleri ya da sayıca fazla oldukları yönünde ilerlerken; şehirde yaşayan Lazlara -belki de “dışarıdan” gelen herkese karşı- yönelik bir anektodu da Ziynet şu şekilde aktarmakta:

“ 'Dışarıdan' gelenlere karşı Muğlalılarda bir ön yargı var. Bu olayda mesela bana kalırsa özel bir ayrımcılık değil ama şöyle bir şey oldu, bir arkadaşımız var parti için çalışan. Seçimde aday yapacaklardı, son anda vazgeçildi buralı değil diye. Ha 30 yıldır Muğla'da yaşıyor ama Muğlalı değil sonuçta. Ama

Lazlıktan değil yani, Edirneli de olsa olmazdı, Karslı olsa da olmazdı. Öyle bir şey.. Lazlığa has bir şey değildi yani. .”

E. MİLİTARİZM

Milliyetçi duygularla ulus ve aile benzetilmeye başlandığından beri kadınlar ulusun anneleri olarak görülmekte, erkeklere de kadınları yabancı erkeklerden koruma sorumluluğu verilmektedir (Arman ve Şerbetçi, 2012: 74). Oğullarının/eşlerinin askerliğe gidişiyle kendileri de dolaylı yollardan bu hizmetin parçası haline gelen kadınlar, militarizmin milliyetçilik çerçevesinde kurgulanmasına ve toplumsal cinsiyet rolllerini belirleyen/yansıtan alanlardan birisi olmasına nasıl bakıyor/anlamlandırıyor? Kadınların militarizmle ilgili söylediklerinin yekpare bir bütün olmadığı düşünülürse, elbette ki bu soruya da sabit bir cevap almak mümkün olmayacaktır. Görüşülen kadınlardan anne olanlarından bazıları çocuklarını askere göndermişti, bazıları ise daha küçük yaşlarda çocuklara sahipti. Ancak oğulları askere gitmiş ya da gitmemiş olsun, bu konu açıldığı zaman mutluluk, gurur, hüzün ve endişe gibi birbirinden farklı hisseleri aynı anda hissettiklerinden bahsetmişlerdir. Kadınların oğullarının askerliği ve genel olarak askerlik kurumu söz konusu olduğunda, hem bir tür doğallama içerisinde olduğu hem de kısmi soru(n)lar barındırdığını söylemek mümkündür. Bu durum Senem Kaptan'ın askerlikle ilgili söylenenleri bir sarkaca benzeterek, bazen bir arada bazen de ayrı ayı olmak üzere,

olumlama ve kısmi sorgulama arasında gidip geldiği şeklinde tanımlamasıyla örtüşmektedir (Kaptan, 2013: 342).

Rize'de görüşülen Fatma Hanım'ın iki oğlu var ve oğulları askere gitmiş/gidecek tüm diğer görüşmecilerle paralel yaklaştı askerlik konusuna;

> *"Yani vatan borcudur bu sonuçta. Kolay kazanılmadı ki. Elbette sırası gelen kınalı kuzu gidecek. Şimdi gitmeyenler falan oluyor. Olmaz öyle. Asker ocağını tatmayan erkek olgunlaşmaz da, ilerde evine de bakamaz.."*

Genel olarak Türkiye şartlarında bunun bir gereklilik olduğunu vurgulamaktayken, bunun nasıl bir şart olduğu konusu hem Kürt, Laz ve Türk kadınlarının birbirinden farklı cevap vermesiyle hem de "grupların" da kendi içlerinde ayrışmasıyla sonuçlanmıştır: Muğla'da görüşülen kadınların tamamı Türkiye'nin içerisinde bulunduğu şartları baskın bir şekilde "iç düşman"la açıklamakta, askerliğin gerekliliğini hem bu açıdan hem de "adam olma"nın bir koşulu olarak sunmaktaydı. Burada görüşülen Mürüvvet Hanım *"erkek adamın kaynanası da askerliktir"* diyerek, aslında kadınların birbirleriyle olan ilişkilerini de göz ardı etmeden, erkeğin burada olgunlaştığını düşündüğünü söylemiştir. Rize'de görüşülen kadınlar içerisinden üç tanesi yine benzer şekilde" iç düşman"lardan bahsederken; bir tanesi jeopolitik konum itibariyle orduya sahip olma zorunluluğuna değindi, diğeri ise vicdani reddin tanınması gerektiğini ve kamu hizmeti yapmanın da bir vatan borcu

sayılabileceğinden bahsetti. Gaziantep'te görüşülen kadınlardan iki tanesi "iç ya da dış düşman" belirtmeksizin ve askerliği hiçbir şekilde sorgulamaksızın orduya katılmanın erkek ve "aile babası" olmanın bir koşulu olduğunu savunurken; Pervin Hanım Suriye sınırı çizilirken "diğer taraf"ta kalan akrabalarını da düşünerek bir ülkenin, özellikle de Türkiye gibi düşmanı çok bir ülkenin insanlarını mağdur etmemesi gerektiğini, bunun da ancak güçlü bir orduyla olabileceğini söyledi. Görüşülen genç kadınlardan bir tanesi savaşı anlamsız bulduğunu ve bir vatan borcu olarak görmediğini belirtirken; diğeri abisinin sağlık sorunlarından dolayı askere alınmadığından, askere gitmeyenin de erkek olabileceğinden bahsetti örneğin. Bu bağlamda, Günümüz Türkiyesi'nde genç bir erkeğin askerlik yapmadan önce hayata hazır olmadığına dair bir inanışın olduğu ve bunun da coğrafi bölge ya da eğitim seviyesinden bağımsız olarak ilerlediği söylenebilir. Askerlik öncesi düzenli ve iyi maaşlı bir iş bulmanın zorluğu, evliliklerin askerlik sonrasına ertelenmesi gibi durumlar ise bunu pekiştirmektedir (Altınay, 2013: 216).

F. "EZİLEN"İN EZMESİ

Türkiye'yle ilgili herhangi bir anekdot aktarılacağı zaman "Türkü, Kürdü, Lazı, Çerkezi.." diye ilerleyen bir cümle vardır. Milliyetçilik ya da kimlik siyaseti söz konusu olduğunda, Türkiye özelinde, çalışmaların Kürtlere yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır ama Lazlara yönelik çalışmaların artmasıyla, her iki kimliğin bir karşılaştırma hali içerisine sokulduğunu söyleyebilirim. Buna paralel

bir şekilde, Laz kadınlar baskın etnik kimlik olarak kabul ettiğim Türklerle kendilerini kıyaslamaktansa, Kürtlerle kendilerini kıyaslar şekilde çıktılar karşıma. Türk olmak bir vatandaşlık bağı değildi sadece ve Laz olmak da tabiri caizse Türklüğün alt kollarından biriydi sanki. Muğla'da Türk kadınların "ekmeği taştan çıkarmak" üzerine kurduğu ve "çayları bile kaçak" dediği Kürtlerle ilgili benzer bir söylemin burada da geliştirildiğini söylemek mümkün. Çay zaten bölge olarak Karadeniz insanının devletle ilişkilenmesi açısından önemli bir yer tutmakta. Bundan mütevellit Lazların millî bir içecek ürettiğini, Kürtlerin ise yasal olmayan yollara başvurduklarını düşündüklerini söyleyebilirim. Bununla beraber çay üretiminin Lazlar için Kürtlerin geliştirdiğinden farklı bir göç modeli geliştirdiğini de hatırlatmak gerekmekte. Zira büyük şehirlere göçmüş olsalar bile, kadın işi olarak görüldüğü için, kadınların ilkbahar aylarından itibaren Rize'ye geri döndüğünü, bunun da kadınların okullaşma ya da iş bulma konusunda sıkıntılar yaşamasına neden olduğunu anlattılar.

Rize'de görüşülen Asiye Hanım genel olarak Kürt kadınlarına ya da Kürtlere karşı bir ön yargısı olmadığını ama *"bir şey anlatırken birisi anlamazsa dediğimi, Kürt müsün ya?"* diye sorduğunu söylüyor ve bunu Lazlar arasında sıkça kullandıkları bir kalıp olduğunu iddia ediyor ve ekliyor; *"yani tabii kimse kimseyi küçümseyemez ama ne bileyim öyle alışmışız, herkes kullanıyor ki bizde bunu. Konuştuğunu anlamayan adam gibi yani, öyle kınamaktan falan değil.."*

Yine Rize'de görüşülen Güler Hanım hem Laz ve Kürt kadınları arasında benzerlikler kurmakta hem de başka etnik kimlikten kişilere önyargıyla yaklaşmaktaydı. Onun görüşüne göre, hem Laz hem de Kürt kadınları hem maddi olarak hem de ailevi-toplumsal baskılarla yaşamaktadır. Ancak Türk kadınlarına göre "daha güçlü" olduklarını iddia ederken; bunun hem bedensel farklılıklar olarak bu şekilde olduğunu hem de "özgür" olma açısından olduğunu düşünmekte. Zira Laz kadınlarının anaerkil bir aile yapısı oturttuklarına, Kürt kadınlarının birçok baskılama aracına rağmen daha "özgür" olduğuna inanmakta. Bunun dışında görüşme esnasında televizyonda görülen bir çantanın merkezi yerde unutulması ve bomba imha ekipleri tarafından patlatılması haberine istinaden, *"bu Gürcüler de geldiler şehrin huzurunu bozdular valla"* şeklinde bir tepki vermiş; konunun detayını sorunca *"çalışmak için gelen yabancı uyrukluların sürekli polislik iş çıkardığını"* söylemiştir. Benzer bir tavrı Asiye Hanım Ruslar kadınlar için takınmış,*"onlara da yazık tabii ama biz de hem maddi zarara uğradık hem de kaç aile yıkıldı böyle"* demiştir.

Gaziantep'te görüşülen kadınlar genel olarak Laz kadınlarını "takdir ettiklerini" söylemekle beraber olumlu-olumsuz herhangi bir benzerlik kurmamıştır. Daha ziyade genç yaşlı hepsinin şikayetlerini ilettiği şey "şehri işgal" ettiklerini düşündükleri Suriyeliler olmuştur. Şehrin farklı bölgelerinde açtıkları dükkanlardan, çarşıda her dükkanda Arapça yazılar kullanılmaya başlanmasından, parklarda yatmalarından, günlük alışveriş ihtiyaçlarından gayrimenkul fiyatlarına kadar her şeyin zam görmesinden dolayı şikayetçiler genel olarak. Zeynep Hanım *"kendi memleketimizde yabancı gibi kaldık. Her yer Arapça; Kürtçe yazın desen kıyamet*

kopar ama" diyerek kendi şikayetini dile getirirken; Pervin Hanım ise *"ben parka yürüyüşe gidiyordum her sabah, şimdi onlar var gidemiyorum bir şey yaparlar diye. Para istemeye kalkar, tecavüze kalkarlar belli mi olur.."* diyerek kendi günlük hayatının nasıl etkilendiğini aktarıyor. Bunun dışında özellikle orta yaşlı ve yaşlı iki kadının ilettiği bir başka ayrımcılık meselesi ise Alevilere yönelik olmuştur. Şehrin maddi olarak daha alt sınıfının ve Kürt/Alevilerinin yaşadığı semte gideceğimi söylediğim zaman benzer şekilde küçümseme ve korkuyla karışık bir tepki verdikleri söylenebilir. Genel olarak tavırlarının ise, "iyi insanlar" ama "kız alıp-verme" olmaz şeklinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

"Modern" 20. Yüzyıl, ulusların çıkarları ve bağımsızlık arzuları nedeniyle başlatılmış savaşlarla tarihin en kanlı zamanlarından birisi olmuştur ve bu dönemde bütün uluslar milliyetçilik kurgusu etrafında "saflarını sıklaştırarak", kendi içlerindeki farklılıkları yok ederek ve daha fazla homojenleşmeye çalışarak bu güç yarışının aktörleri haline gelmişlerdir. Türkiye'nin de bu güç yarışından bağımsız olmadığını ve son yıllarda giderek artan ve adına milliyetçilik denen bir dalgaya "maruz kaldığını" söylemek mümkündür. Söz konusu bu milliyetçi dalgayla ilgili olarak geleneksel, seküler, yerel ve evrensel birbirinden farklı referanslarla tanımlamanın mümkün olduğu komplike bir durum söz konusu (Kentel vd., 2009: 13–14). Bu durum içerisinde milliyetçilik hem her yerde var olan hem de hiçbir yerde elle tutulamayan bir alan olarak karşımıza çıkmakta. Kesin sınırlarla tanımlamanın güç olduğu milliyetçilik ideolojisinin toplumsal cinsiyetle olan ilişkisini anlama/anlamlandırma amacı ile yola çıkılan bu tezde, 200 yıllık modernleşme tarihi içinde devlet aktörünün inisiyatifiyle araçsallaşmış ve tarih kitaplarında yer aldığı şekilde milliyetçiliği ele almak esas amaç değildi. "Arka planda kalan" aktörlerin, inşasında önemli rol oynadığı kabul edilen bu söylemin gündelik hayatta nasıl yer aldığı ve orada nasıl kurulduğu/kurgulandığı esas konumuzdu (Kentel vd., 2009: 13–14). Bu bağlamda farklı etnisitelere mensup on beş kadınla gerçekleştirilen görüşmelerde, milliyetçilik vasıtasıyla aslında kadınların neyi anla(t)mak istedikleri,

onların bu ideolojiyi nasıl taşıdıkları ve bu ideolojiyle nasıl bir ilişkilenme içerisinde oldukları temel çıkış noktası olmuştur.

Ulusların tarihine baktığımızda farklı toplumsal grupların milliyetçi projelere farklı düzeylerde katılımlarının analizlere dahil edildiğini ancak toplumsal cinsiyetin bu yazının dışında bırakıldığını, oysa ki milliyetçi projelerin kadınları ve erkekleri farklı şekillerde ve düzeylerde etkilediğini ve kadınların ulusal projeye farklı yollardan katıldığını/dahil edildiğini görmekteyiz. Ulusal projenin neleri kapsayacağının belirlenmesinde toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici olduğu, kadınların ulusal ve etnik projelere ne ölçüde dahil olacağının ise erkeklerin kadınlık tanımlamaları ve ulus içerisinde "uygun gördükleri" roller çerçevesinde ilerlediğini söylemek mümkündür (Kentel vd., 2009: 13–14). Yapılan görüşmelerde Ferhat Kentel'in tezine paralel olarak toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyiciliği ön plana çıkmışsa da; buna ek olarak bu rollerin aslında sadece erkekler tarafından belirlenmediği , nitekim öyle olsa bile, kadınlar tarafından da sıkıca sahiplenildiği görülmüştür. Üstelik bu durum etnik kimlik farkı gözetmeksizin, görüşülen kadınların büyük çoğunluğu tarafından; sadece kendi kimlikleri değil, hakkında konuşulan diğer etnik kimlikten kadınlar için de belirli ön yargı ve kabulleri içeriyordu. Bu noktada kadınların, 'kadın olma'nın zihin dünyasındaki tanımının, hem kendi hayatları hem de diğer kadınların yaşantıları için bir belirleme ve baskılama aracı olarak kullandıklarını söylemek ise yanlış olmayacaktır.

Ulus-devletleri yaratan en önemli süreç olarak milliyetçiliğin ön plana çıkmasıyla, milliyetçilik bağlamında kadınlara ne olduğu öncelikli soru(n)lardan biri haline gelmiştir. Kadınların aidiyet ve kimlik politikalarında önemli bir araç oldukları ve modernleşme ile millî kimlik konularının kadınların bedeni, kimliği ve toplumsal konumları üzerinden tanımlandığı bu süreç dahilinde ortaya çıktı. Ancak bu konuya eğilen yaklaşımların büyük çoğunluğunun toplumsal cinsiyet ve milliyetçiliğin karşılıklı etkileşimini sınırlı şekilde ortaya koysa bile, bu ilişkinin günlük hayattaki etkisini kavramsallaştırmada yetersiz kaldığı da varsayılmıştır. Bundan dolayı milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutunun günlük hayata nasıl yansıdığını anlamak için, içinden çıktığı toplumun koşullarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Milliyetçiliğin ve toplumsal cinsiyetin temelini oluşturduğu düşünülen kurumları, özellikle ve öncelikle aileyi incelemek bundan dolayı oldukça önemliydi. Ailenin cinsiyet iktidarını içeren bir yapısı olduğu, tüm milliyetçiliklerin beraberinde yeni aile ve yeni kadın modelleri geliştirdiğini söylemek ise yanlış olmayacaktır. Yeni aile ve yeni kadın sadece iktidar tarafından belirlenen kategoriler değil, aynı zamanda iktidarı yaratan, anlamlandıran ve iktidar ilişkilerini şekillendiren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, erkin ve egemenliğin yeni baştan hayal edilmesini ve kurulmasını sağlamaktadır (Sirman, 2008: 231 – 232). Kadınların toplumsal cinsiyete dair var olan ön kabullerinin bir tezahürünün de aileye yansıdığını söylemek mümkün. Zira yaşadıkları coğrafya, etnik kimlikleri, yaşları ya da eğitim

seviyeleri farklı olmakla beraber; kadınların bir çoğu ailenin kurulması, devam ettirilmesi ve bununla bağlantılı olarak anneliği benzer yönlerden ele almıştı. Ortaklaştıkları en belirgin konulardan birisi ise, ailenin kurulmasıyla da bağlantısını kurdukları kadın cinselliği ve namus konusuydu aslında. Üstelik bu konu neredeyse hepsinin ağız birliği etmişlercesine ortaklaştığı bir konu olarak kalmamış, yine birbirlerine 'sopa gösterdikleri' ve bedenlerinin kontrolünün sadece kendilerinde olmadığını ve bu tahakkümün içselleştirildiğini hissettiren anlardan biriydi. Nitekim hepsi eğer çocukları varsa onlara, yoksa ailelerinden diğer kadınlara bu konuda nasıl 'yön gösterdiklerini' ya da kendilerine nasıl şekil verildiğini anlattı aslında. Çünkü ortak bir fikre göre en nihayetinde "erkeğe bir şey olmuyor"du.

Toplumsal cinsiyetin milliyetçilikle "özel alan" içerisindeki harmanlanmasında benzer deneyimler yaşayan ve aslında diğer hemcinslerine de bunları aktaran/yaşatan kadınların birbirinden en farklı tepkiler verdiği alan devletle ve vatandaşlık bağıyla kurulan ilişkiydi. Muğla'da görüşülen kadınlar, aslında sadece Kürt kadınları üzerinden değil de genel olarak bir etnik kökene yönelik tepkiler verdiler. Bu tepki ülkenin batısında daha 'modern' ve 'özgür' yaşadıkları düşüncesiyle desteklenen, aslında bölgenin 'işgal edildiği' savıydı. Bu 'işgal' hissinin yoğun olarak Kürt etnisitesinde yoğunlaştığını söylemek mümkün ancak diğer etnik kökenleri de tamamen yok sayar durumda değildi. Kürt kadınlar ise "başıma bir şey gelir" savıyla çok fazla bu konuda konuşmak istemezken; Laz kadınlardan bazıları Kürt etnik

kimliğine yönelik alaycı bir tavır takınırken, bazıları ülkenin en ‘özgür’ kadınlarının Lazlarla birlikte Kürtlerde yer aldığını düşünmüştü. Bu konuda enteresan noktalardan biri ise, ‘ezilen’ olduklarını varsaydığım Laz ve Kürt kadınların başka ülke ve coğrafyalardan Türkiye’ye gelen halklar hakkında söyledikleri olmuştu. Zira Muğla’daki kadınların bütün bir etnik kimliği kapsayarak konuşması gibi Laz kadınlar Ruslar, Kürt kadınlar ise Suriyeliler hakkında benzer bir ‘işgal’ duygusunu taşıyorlardı.

ÖZET

Özellikle geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyal bilimlerin ilgi alanlarından biri haline gelen milliyetçilik, sadece siyasi konjonktürü belirleyen değil, aynı zamanda daha önce araştırma alanı olarak görülmemiş toplumsal cinsiyetle karşılıklı bir ilişki halinde olarak günlük yaşantıya da etki eden bir ideolojidir . İç içe geçen bu ilişkinin aktörleri yalnızca siyasi karar vericiler olmadığı gibi, kadınların deneyimleri de bu ideolojinin sadece sembolik anlamlar yüklediği alanlar değildir.

Kadınların milliyetçilikle olan ilişkisinin ve etkileşiminin anlaşılabilmesi adına, Türkiye özelinde, "öteki" etnik kimliklere mensup Kürt ve Laz kadınların ve bu kadınlara "dışarıdan bakan bir göz olarak" Türk kadınların gündelik hayat deneyimlerini konuşmak bu tezin temel amacıdır. Bu amaçla, Gaziantep, Rize ve Muğla'dan toplam on beş kadınla yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kadınlar kendi etnik kimliklerinin ve milliyetçiliğin birer baş aktörü ve taşıyıcısıdır. Kendi kurdukları mücadele alanı ile hem kendilerine hem de hemcinslerine yeni alanlar yaratmakta ve bunu kuşaktan kuşağa taşımaktadırlar. Bu bakış açısıyla, kadınların "özel alan"ı nasıl politik hale getirdiği ve bu bağlamda kendilerini "sıradan hayatları" içerisinde nasıl konumlandırdıkları incelenmiştir.

ABSTRACT

Nationalism, which has become one of the fields of interest of the social sciences especially since the last quarter of the last century, is an ideology that affects not only the political conjuncture but also the daily life as a mutual relation with the gender which has not been seen as a field of research before. The actors of this intertwined relationship are not only political decision-makers, but also the experiences of women are not the areas in which this ideology imposes only symbolic meanings.

On the name of, understanding of women's relationship and interaction with nationalism, Turkey in particular, talk of the "other" ethnic identity belonging to Kurdish and Laz women and Turkish women "as a person who looks from the outside" in their everyday life experiences is the main aim of this thesis. For this purpose, a total of fifteen women from Gaziantep, Rize and Muğla were interviewed by a semi-structured in-depth interview method.

Women are the main actors and carriers of their ethnic identity and nationalism. They create new spaces for themselves and their fellow members with their own struggle area and carry it from generation to generation. From this point of view, how women make the ”private sphere“ political and in this context how they position themselves in ”their ordinary lives” are studied.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. (2004) *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Açık, N. (2002) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi", (der.) A. Bora ve A. Günal, '*90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 279-306.

Açıksöz, S. (2013) "Kürt Sorunu Bağlamında Gaziliğin Vücuda Gelişi: Egemenlik, Erkeklik ve Sakatlık", (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 463-485.

Ağduk-Gevrek, M. (2011) "Cumhuriyet'in Asil Kızlarından '90'ların Türk Kızlarına…1990'larda Bir "Türk Kızı: Tansu Çiller", (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 297-324.

Ağduk-Gevrek, M. ve Şahin, Ö. (1998) "Tarih Çözümlemesi İçinde Sözlü Tarih ve Feminist Sözlü Tarih", *20. Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferans Bildirileri*, Ankara: TODAİE, s. 329-340.

Akbay, H. (2003) "Gender Roles and Community Formation in Kurdish Migrant Women", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: O.D.T.Ü.

Akkoç, N. (2009) "Benim Kürt Sorunum", *Türkiye'de Kürtler Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler Konferans Bildirileri*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 126–130.

Aksamaz, A. (2008) “Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları”, (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 924-926.

Aksoylu, K. (2010) *Laz Kültürü Tarih, Dil, Gelenek ve Toplumsal Yapı*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Aktürk, Ş. (2008) “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler : 1920 – 2007”, Doğu Batı, Sayı:44, s. 43-74.

Aktaş, G. (2011) “Anadolu'da Toplumsal Yaşamın Mekansal İzleri”, Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı:7, s. 55–68.

Alakom, R. (2005) “Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul’daki Kürt Kadınlar”, (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* içinde, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s.75-100.

Altınay, A.G. (2011) “Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 15-32.

Altınay, A.G. (2011) “Ordu - Millet – Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 261-294.

Altınay, A.G. (2013) “ “Askerlik Yapmayana Adam Denmez” Zorunlu Askerlik, Erkeklik ve Vatandaşlık”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 205–260.

Altınay, A.G. ve Bora, T. (2008) “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 140-154.

Anderson, B. (1993) *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yansıması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Aras, F. (2012) “Kürt Kadın Hareketi ve Feminizm”, Feminizm Tartışmaları, İstanbul: Amargi, s. 57-82.

Arman, N. ve Şerbetçi, D. (2012) “Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:14, Sayı:3, s. 65–83.

Avcı, A. (2014) “Etnisite ve Milliyetçilik Etnik Bir Kimlik Olarak Alevilik”, Online Erişim: https://www.academia.edu/7411024/ETN%C4%B0S%C4%B0TE_VE_M%C4%B0LL

Aykaç, Ş. (2013) “Şehitlik ve Türkiye'de Militarizmin Yeniden Üretimi: 1990-1999”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 141–179.

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2000) *Irk Ulus Sınıf : Belirsiz Kimlikler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Bayrak, M. (2002) *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Belge, M. (2012) *Militarist Modernleşme Almanya Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (2013) “Askerin Önemini Öğretmek ya da Türkiye'de Profesyonel Ordunun İmkansızlığı Üzerine”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet*

Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 181–186.

Berktay, F. (2004) "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanması", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, Cilt. 3* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s.275–284.

Berktay, F. (2013) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.

Berlin, I. (2006) "Milliyetçi Duygu", (der.) Michael Rosen ve Jonathon Wolff, *Siyasal Düşünce* içinde, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 355-374.

Biryol, U. (2014) *Karadeniz'in Kaybolan Kimliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bolak, H. (2011) "Aile İçi Kadın-Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler", (der.) Şirin Tekeli, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 209–219.

Bora, A. ve Üstün, İ. (2005) Algılar ve Zihniyet Yapıları Cinsiyet Rejimi Ekseni, İstanbul: TESEV Yayınları.

Bora, A. (2010) "Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri", Bilig Dergisi, Sayı:53, s. 51–66.

Bora, T. (1999) *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, T. (2006) *Medeniyet Kaybı Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, T. (2013) *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, T. (2008) " "Ekaliyet Yılları.." Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 911-918.

Bozarslan, H. (2008) "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898- 2000)" , (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 841-870.

Bozgan, Ö. D. (2011) "Kürt Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme", (der.) Serpil Sancar, *Birkaç Arpa Boyu…21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 757–799.

Boztemur, R. (2006) "Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi, Doğu Batı, Sayı:38, s. 161–179.

Bruinessen, M. (1992) *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev. Nevzat Kıraç ve diğ., İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, M. (2002) *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, çev. Hakan Yurdakul, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, M. (2005) "Adile Hanım'dan Leyla Zana'ya: Kürt Tarihinde Siyasi Liderler Olarak Kadınlar", (der.) S. Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 131–153.

Chatterjee, P. (2011) "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim, s. 103–125.

Cockburn, C. (2009) *Buradan Baktığımızda Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, çev. Füsun Özlen, İstanbul: Metis Yayınları.

Connell, R. W. (1998) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Coşkun, V. vd. (2010) *Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Çağatay, N. ve Soysal, Yasemin N. (2011) "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", (der.) Şirin Tekeli, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 291-300.

Çağlayan, H. (2007) *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar : Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağlayan, H. (2009) "Kurtulmamış Kürt Kadınlar", (der.) Ayşegül Sönmez, *Haksız Tahrik* içinde, İstanbul: Alef, s. 53-59.

Çağlayan, H. (2013) "Kadın Katliamına Milliyetçi Prizmadan Bakmak", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 37–44.

Çağlayan, H. (2013) " "Doğu Kadını", "Kurban Kadın", "Özgür Kadın" ", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 45–62.

Çağlayan, H. (2013) "Kürt Kadınları Açısıdan İfade Özgürlüğü", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 67–91.

Çağlayan, H. (2013) "Esma Ocak'la Unutmak ve Hatırlamak Üzerine", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.93–97.

Çağlayan, H. (2013) "Bülent Ersoy'un Affedilmez Kabahati Milliyetçilik, Militarizm ve Toplumsal Cinsiyet", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 99–109.

Çağlayan, H. (2013) "Anne Çocuk İlişkisi Üzerinden Millî Politika Üretmek", *Kürt Kadınların Penceresinden Resmî Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 111-119.

Çağlayan, P. (2013) "Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi (1878 – 2004)", Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Çakır, S. (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınevi.

Çakır, S. (2001a) "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları", Toplumsal Tarih, Mart, s. 28-35.

Çakır, S. vd. (2001b) " Tartışma: Kadın Tarihi Tarihin Neresine Düşüyor", Cogito, Sayı:29, s. 254-269.

Çakır, S. (2006) "Türkiye'de Kadın Tarihi Çalışmaları", Bianet, Online Erişim: http://bianet.org/kadin/medya/78404-turkiyede-kadin-tarihi-calismalari–1–2 http://bianet.org/bianet/kadin/78373-turkiyede-kadin-tarihi-calismalari–2

Çakır, S. (2011) "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", (der.) Serpil Sancar, *Birkaç Arpa Boyu…21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 505–534.

Çancı, H. (2008) "Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, s. 105–116.

Çiçek, F. (2014) "Kemalizm ve Sünni-Müslüman Toplumun Ötekileştirdiği ve Kimliksizleştirdiği Aleviler/Alevilik", *Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Cilt:2, s. 791–804.

Çoban, B. (2013) "Gösteri İktidarı ve Militarist Erkeklik", (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 187–204.

Çoban Keneş, H. (2014) "Yeni ırkçılığın bileşeni olarak cinsiyetçilik: Irkçılığın cinsiyetçilikle eklemlenmesi", Fe Dergi: Feminist Eleştiri 6, Sayı: 2, s. 62–80.

Delaney, C. (2009) *Tohum ve* Toprak, çev. Selda Somuncuoğlu ve Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dressler, M. (2014) " "Our Alevi and Kurdish Brothers"- Some Remarks on Nationalism and Minority Politics in Turkey", Studies in Oriental Religions, Vol:68, s. 139–157.

Durakbaşa, A. (2000) "Ortadoğu ve Türkiye'de Cinsiyet Rejimleri ve Cinsiyet Politikaları", *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 87–93.

Durakbaşa, A. (2008) "Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar", Toplum ve Demokrasi, 2(4) Eylül-Aralık, s. 15–26.

Durakbaşa, A. (2011) "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve "Kadın Yurttaş"",(der.) Serpil Sancar, *Birkaç Arpa Boyu…21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 461–474.

Dursun, H. (2013) "Jin Dergisi'nde Kürt Milliyetçiliği", Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi.

Enloe, C. (2011) “Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim, s. 203–226.

Eraslan, L. (2006) “Tarihe 1000 Canlı Tanık, Tarihte 1000 Canlı Çocuk (Bir Sözlü Tarih Uygulamasından Çıkarsamalar)”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 3(1), s. 1–25.

Erdemir, A. vd. (2010) *Türkiye'de Alevi Olmak*, Ankara: Alevi Kültür Dernekleri.

Erdoğan, M. (1999) “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:15, s. 40-47.

Eroğlu, D. (2013) “Laz Kültürüne ve Lazcaya Aitim”, Türkiye'den Şiddet Hikayeleri, Online Erişim: http://www.siddethikayeleri.com/portfolio/lazcaya-ve-laz-kulturune-aitim/

Ertürk, Y. (2011) “Doğu Anadolu’da Modernleşme ve Kırsal Kadın”, (der.) Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 177–186.

Galletti, M. (2005) “Kürt Toplumunda Kadınların Rolü Üzerine Batılı Tasvirler”, (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 283–305.

Gelgeç Bakacak, A. (2009) “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:44, s. 627–638.

Gellner, E. (1998) *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar vd., İstanbul: İletişim Yayınları.

Gellner, E. (2008) *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları.

Gökalp, E. (2007) "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, s. 279–298.

Hassanpour, M. (2005) "Kürt Dilinde Ataerkilliğin (Yeniden) Üretilmesi", (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 307–356.

Heywood, A. (2007a) *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları

Heywood, A. (2007b) *Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2010) *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. (2006) *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hür, A. (2007) "Milli Kimliğimizin Kurucu Ögesi Olarak "Unutma"", *Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftug Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 128-131.

Işık, A. (2009) "Sözlü Tarih ve Kürtlerde Sözlü Tarih Çalışma Örnekleri", Toplum ve Kuram, Sayı:2, s. 11–23.

Jenkins, K. (1997) Tarihi Yeniden Düşünmek, Ankara: Dost Yayınevi, Online Erişim: https://www.academia.edu/17314700/Tarihi_Yeniden_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnmek

Kadıoğlu, A. (2008) "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 284–292.

Kandiyoti, D. (2011) "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", (der.) Şirin Tekeli, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 327–340.

Kandiyoti, D. (2013) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kaplan, D. (2014) "Aleviliğin Dayandığı Etnik Kimlik/ler Üzerine", *Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Cilt:1, s. 441–447.

Kaptan, S. (2013) "Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye'de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet", (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 337-368.

Karslı, B. (2014) "Birlikte Yaşama Perspektifinde Türk Toplumunun Alevilere Bakışı ve Alevilerin Diğer Gruplarla Sosyal İlişkilerindeki Öncelikleri", *Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Cilt:2, s. 125–140.

Kentel, F. vd. (2009) *"Milletin Bölünmez Bütünlüğü" Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Kirişçi, K. ve Winrow, G.M. (2011) *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, çev. Ahmet Fethi, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Klein, J. (2005) "Milliyetçilik: Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde 'Kadın Sorunu'", (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, içinde, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 43–74.

Kolivar, A. (2007) *Fadime Kimdir?*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Koçal, V. (2013) “Bir Siyasal Değişim Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiğinin Etkileri”, *Lisansüstü Göç Sempozyumu*, İzmir: Ege Üniversitesi.

Koçal, V. (2014a) “Osmanlı-Türkiye Modernleşmesinin Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Aktörleri Bağlamında 'Türk'-Kürt İkileminin Doğuşu ve Kaynakları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Koçal, V. (2014b) “Kürt Kimliğinin Toplumsal Evirmi Bağlamında Geleneksel Aileden Modern Bireye Kürt Kadınının Toplumsal Değişim Dinamiklerinden Biri Olarak Çatışma Ortamı”, *Savaş ve Siyasal Şiddette Hafıza ve Toplumsal Cinsiyet Genç Araştırmacılar Konferansı*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Kurubaş, E. (2008) “Etnik Grup – Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği”, Liberal Düşünce, s. 19–49.

Küyük, N. (2011) “Yerel Yönetimlerin Kürt Kökenli Grupların Büyükşehirlere Göç Sonrası Entegrasyon Sorunlarına Yaklaşımı: Ankara Örneği”, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi.

McDowall, D. (2004) *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Doruk Yayınları.

Mengüloğul, G. (2006) “Farklılık, Toplumsal Cinsiyet ve Kente Göç: İkinci Kuşak Göçmen Kürt Kadınlarının Kimlik ve Cinsiyet Deneyimleri”, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Metin, C. (2008) “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”, Akademik Tarih Dergisi, Sayı 1. Online Erişim: http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/soz.htm

Mojab, S. (2005) “Devletsiz Olmanın Yalnızlığı: Feminist Bilginin Sınırında Kürt Kadınları”, (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* içinde, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 13-40.

Mojab, S. (2005) “1946 Cumhuriyetinde Kadınlar ve Milliyetçilik”, (der.) Shahrzad Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* içinde, çev. Fahriye Adsay ve diğ., İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 101–128.

Mutluer, Nil (2008) “Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma”, (der.) Nil Mutluer, *Cinsiyet Halleri* içinde, İstanbul: Varlık Yayınları, Online Erişim: http://www.spod.org.tr/turkce/eskisite/wp-content/uploads/2012/04/nil-mutluer_makale.pdf

Nagel, J. (2011) "Erkeklik ve Milliyetçilik : Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 65–101.

Najmabadi, A. (2011) “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 129–165.

Nalçaoğlu, H. (2008) “Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Öncesi”, (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 293–307.

Neyzi, L. (2007) *“Ben Kimim” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Neyzi, L. ve Darıcı, H. (2013) *"Özgürüm Ama Mecburiyet Var" Diyarbakırlı ve Muğlalı Gençler Anlatıyor*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, B. (2008) "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 871–879.

Özcan, A. K. (2012) " "Mağdur" Milliyetçilik Kürt Siyasetinin "Demokratik" Zaafiyeti ve Ulus Açmazı", Ekonomik Yaklaşım, Cilt:22, Sayı:80, s.79–120.

Ökten, Ş. (2009) "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:2/8, s. 302–311.

Önal-Akkaş, S. (2007) "Vico ve Milliyetçilik", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:39, s. 117-127.

Özdemir, Y. vd. (2008) "Postmodernite ve Etnisite", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:2, s. 325-336.

Özkırımlı, U. (2009) *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özkırımlı, U. (2010) *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar, Eleştirel Bir Müdahale,* çev. Yetkin Başkavak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özkırımlı, U. (2008) "Türkiye'de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 706–717.

Öztan, G. (2008) “Türk Milliyetçiliğinde Taşra Fetişizmi ve Toplumsal Cinsiyet”, Doğu Batı, Sayı:38.

Öztan, G. (2013) “Türkiye'de Millî Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 75–113.

Öztoprak Sağır, M. ve Akıllı, S. (2004) “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:28, No:1, s. 1–22.

Öztürk, S. (2010) “Türkiye'de Sözlü Tarihten İletişim Araştırmalarında Yararlanma Üzerine Notlar”, Milli Folklor, Yıl:22, Sayı:87, s. 13–26.

Paksoy, E. (2013) *Kürt Tarihi Üzerine*, Derin Düşünce Fikir Platformu, Online Erişim:

http://www.derindusunce.org/wp-content/uploads/2013/08/kurt-tarihi-uzerine.pdf

Saigol, R. (2011) “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 227–259.

Saktanber, A. (2011) “Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne”, (der.) Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 187–206.

Sancar, M. (2007) “Türkiye'de Geçmişle Hesaplaşma: Gerçekçi Olmak İmkansızı İstemek”, *Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye Geçmişle*

Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?, İstanbul: Heinrich Böll Stiftug Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 121–127.

Sancar, S. (2009) "Türkiye'de Feminizmin Siyasal Bilimlere Etkisi", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:40.

Sancar, S. (2013a) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti : Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim

Sancar, S. (2013b) *Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede Piyasada Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Saraçoğlu, C. (2009) "İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekan, Sınıf ve Kentsel Yaşam", Praksis, Sayı:21, s. 17–46.

Sarı, İ. (2006) "Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:3, s. 109–125.

Sarıgil, Z. (2009) "Comparative Ethnonationalism: The Laz vs. Kurds", Annaul Meeting of the American Political Science Association, s. 1-40.

Sayar, Y. (2000) "Türkiye'de Modernleşme ve Milliyetçilik: Millî Kimlik Sorunu ve Mimari İfadesi", Mimarlık, Sayı:291, s. 48–52.

Selek, P. (2009) "Barış İçin Feminizme İhtiyaç Var", *Türkiye'de Kürtler Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 131–134.

Selek, P. (2014) *Sürüne Sürüne Erkek Olmak,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Sirman, N. (2008) “Kadınların Milliyeti”, (ed.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 226-244.

Sirman, N. (2011) “Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”, (der.) Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 221–245.

Sönmez Selçuk, S. (2011) “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, Journal of Yasar University, 23(6), s. 3855–3865.

Sönmez Selçuk, S. (2012) “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, s. 117–135.

Sünbüloğlu, N. Y. (2009) “ “Sürüne Sürüne Erkek Olmak”: Normatif Erkekliğin Kurucusu Olarak Askerlik”, Birikim, Sayı:40, s. 59–63.

Sünbüloğlu, N. Y. (2012) “Militarist İktidarın Düğüm Noktası Olarak Erkeklik”, Varlık, Sayı:1255, s. 14–20.

Sünbüloğlu, N. Y. (2013) “Giriş: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 9–44.

Şahin, K. (2007) “Bir İdeoloji Olarak “Milliyetçilik” “, Akademik Bakış, Sayı: 12, s. 1–9.

Şahin, Ö. (2004) “Geçmiş, Tarih ve Sözlü Tarih”, Mülkiye Dergisi, Sayı: 244. Cilt 28.

Şenol-Cantek, F. ve Akşit, E. E. (2011) “Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımı”, (der.) Serpil Sancar, *Birkaç Arpa Boyu…21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar,* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 525–556.

Şerifsoy, S. (2011) “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928 – 1950”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 167–200.

Şimşek, U. (2009) “Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(2), s. 81–96.

Tarih Vakfı (2010) Tarih Vakfında Sözlü Tarih, http://www.tarihvakfi.org.tr.

Taşkın, N. (2011) “Representing and Performing Laz Identity 'This is not a Rebel Song'”, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Taştan, Y. K. (2010) “Etnisite Kuramları”, Türkiz, Sayı:6, s. 199–228.

Tillion, G. (2006) *Harem ve Kuzenler*, çev. Şirin Tekeli ve Nühket Sirman, İstanbul: Metis.

Üstündağ, Z. N. (2013) “Pornografik Devlet – Erotik Direniş: Kürt Erkek Bedenlerinin Genel Ekonomisi”, (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 513–535.

Yalçın-Heckmann, L. (2011a) “Aşiretli Kadın: Göçer ve Yarı-Göçer Toplumlarda Cinsiyet Rolleri ve Kadın Stratejileri”, (der.) Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 247–258.

Yalçın-Heckmann, L. ve Van Gelder, P. (2011b) “ '90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler”, (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 325–355.

Yanık, C. (2013) “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, Kaygı, s. 225–235.

Yazıcı, M. (2012) “Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar-Alevilik İlişkisi”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Cilt:1, s. 408–425.

Yazıcı, M. (2013) “Yaşayan Tanıkların Yaşanmışlıkları Işığında Geleneksel Kürt Aile Yapısı ve Aile İçi İlişkiler”, *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Cilt:1, s. 315–332.

Yelsalı-Parmaksız, P. M. (2011) “Kadınların Belleği: Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cinsiyet”, (der.) Serpil Sancar, *Birkaç Arpa Boyu…21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 563–577.

Yeğen, M. (2013) *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, M. (2014) *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, M. (2008) "Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu", (der.) T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt. 4* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 880–891.

Yumul, A. (2013) "Rojin'i Dağa Kaldırmak ya da Militarizm, Kadın ve Mizah", (der.) N. Sünbüloğlu, *Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 537–552.

Yuval-Davis, N. (2003) *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel, M. (2006) "The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey", Middle Eastern Studies, Vol:42, No:5, s. 777–802.

Zaharijevic, A. (2009) "Sorumlu Yurttaşlar Olarak Kadınlar", *Türkiye'de Kürtler Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler Konferans Bildirileri*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s. 121–125.

Walby, S. (2011) "Kadın ve Ulus", (der.) A.G. Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 35–63.